

www.turkishstudies.net/religion

Turkish Studies - Comparative Religious Studies

eISSN: 2667-5544

Research Article / Araştırma Makalesi

ANKARA SCIENCE
UNIVERSITY

Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar'a Göre Nebi ve Resul Seçiminde Vehbîlik ve Kesbîlik Sorunu

The Problem of Vehbism and Qesbism in the Selection of Prophet and Messenger According to Al-Maturidi And Qâdi Abd Al-Jabbâr

Osman Oral*

Abstract: In the kalam thought, the issue of whether prophet and messenger were chosen as vehbism or qesbism is discussed. Some scholars say that the divine will chooses them without any effort of theirs, while some scholars say that they are worthy of this task because they do righteous deeds, including acts of good morals. Al-Maturidi states that there is human wisdom who have the eye of the heart "basirah" and the eye of the mind "firasah" in the background of the prophet and messenger. The wisdom is a knowledge that a person gains by his own will and effort. Human perseverance is gained through intelligence, work and instinctive education. The wisdom is revealed from the human point of view and it is vehbism from the point of view of Allah's creation. Even if they are not elected to these duties, it is possible for them to be made superior to the worlds because they are virtuous, charitable and have good morals. Although the prophethood and the embassy are vehbism in the last position, they are known to have done good deeds before they were elected to this post he says. Although the prophetic duty is in the final position by the divine will, it is known that they did good before they were elected to this duty, he says. Qâdi Abd al-Jabbâr distinguishes prophethood and risalet/embassy. He says that risalah is vehbism, prophethood is a discovery, it is a duty obtained in return for good deed. The idea that prophets and messengers were chosen by Allah without taking into account their actions may suggest that their wills and actions are insignificant and have no human characteristics. It is a historical reality that there were people who had high morals and performed righteous deeds before they were elected. It is a historical reality that prophets and messengers were people who had high morals and performed righteous deeds before prophethood. They are generous people who work their minds in a good way, set an example of perseverance and patience, perform a profession that works with dignity in public, avoid violence and cruelty, and have acquired virtuous human and moral qualities through instinctive education. The Qur'an uses guiding and explanatory concepts and words such as "istafa", "utiya", "menn", "jaala", "ihtara", "sana'a", "irtada" and "ijtiba" when describing the selection of prophets and messengers. It indicates both the importance of the divine will in being elected and their efforts and efforts to be worthy of this task. In other words, these concepts express a two-way movement. They have the semantic property that explains both qesbism and vehbism. Therefore, the opinion that it belongs to the divine will to be chosen to this post from among people with characters and characteristics who can perform the ambassadorial duty is more consistent and correct. In this article, which uses a qualitative research style and document analysis method, the opinions of al-Maturidi and Qâdi Abd al-Jabbâr on the subject and their theological theories in the context of the verses of the Qur'an have been examined and evaluated in terms of kalam science.

* Dr., Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilimdalı
Dr., Bozok University, Faculty of Theology, Department of Kalam and History of Islamic Sects
ORCID [0000-0002-6403-5144](https://orcid.org/0000-0002-6403-5144)

osman-oral@hotmail.com

Cite as/ Atif: Oral O. (2024). Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar'a göre nebi ve resul seçiminde vehbîlik ve kesbîlik sorunu. *Turkish Studies - Religion*, 19(1), 309-330 <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.73755>

Received/Geliş: 03 January/Ocak 2024

Accepted/Kabul: 25 September/Eylül 2024

Published/Yayın: 30 September/Eylül 2024

Structured Abstract: The aim of this study is to examine the vehbîsm and qesbism in the selection of prophet and messenger according to the important scholar of the tradition called Hanafism-Maturidism, theologian and exegete al-Maturidi, and the well-known theologian of the Basra school of Mu'tazilah understanding and Shafii faqih Qâdi Abd al-Jabbâr. The reason we have chosen these two scholars is that one belongs to the "Hanafi-Maturidi" school and the other belongs to the "Shafii-Mu'tazilah" school and provides an opportunity for analytical discussion and evaluation. There was no academic study that examined and discussed the background of the views of these two scholars in this particular subject. In the kalam thought, the issue of whether prophets and messengers were chosen as vehbîsm or qesbism is discussed. There are opinions that the prophets and messengers were chosen by divine will to prophethood and embassy without any effort. On the contrary, some scholars argue that the prophets may have been chosen because they were worthy of prophethood and embassy because they committed righteous deeds, including virtuous acts of good morals. Qesbism is brought forward with the concern that vehbîsm choice without effort and effort will transmit the worthlessness of human mental voluntary actions, inequality and injustice to the position of superhuman unattainable angelicness and divinity. With the quality of "Usva al-hasan/good and beautiful guide" in social life, supported by evidence of monotheism, prophets and messengers are people of character who have been chosen to explain the divine message and live. The Qur'an uses guiding and explanatory concepts and words such as "istafa", "utiya", "menn", "jaala", "ihtara", "sana'a", "irtada" and "ijtiba" when describing the selection of prophets and messengers. It indicates both the importance of the divine will in being elected and their efforts and efforts to be worthy of this task. In other words, these concepts express a two-way movement. They have the semantic property that explains both qesbism and vehbîsm. Prophets and messengers float up and out of people with virtue by performing righteous deeds, including good morals, from the bottom up (istafa). As a result of these mentally and voluntarily virtuous actions, Allah who his justice, wisdom and power, grants mercy (menn), chooses a prophet or messenger (ijtiba), gives prophethood and prophethood (utiya), selects and appoints from the righteous (ceale). Vehbism and qesbism are like two sides of the same event, without one, the other does not happen. Without working, there is no point in discussing vehbîsm or qesbism without a person's mind, will and action. Maturidi, one of the scholars who realized this psychosocial truth, states that the prophets are people of wisdom. The wisdom is a knowledge that a person gains by his own will and effort. Human perseverance is gained through intelligence, work and instinctive education. The wisdom is revealed from the human point of view and it is vehbîsm from the point of view of Allah's creation. Even if they are not elected to these duties, it is possible for them to be made superior to the worlds because they are virtuous, charitable and have good morals. Although the prophethood and the embassy are vehbîsm in the last position, they are known to have done good deeds before they were elected to this post, he says. Although the prophetic duty is in the final position by the divine will, it is known that they did good before they were elected to this duty, he says. Qâdi Abd al-Jabbâr from the scholars of the tradition of the Mu'tazilah, distinguishes prophethood and risalet/embassy. He says that messenger is vehbîsm, prophethood is a discovery, it is a duty obtained in return for good deeds. The idea that prophets and messengers were chosen by Allah without taking into account their actions may suggest that their wills and actions are insignificant and have no human characteristics. It is a historical reality that there were people who had high morals and performed righteous deeds before they were elected. It is a historical reality that prophets and messengers were people who had high morals and performed righteous deeds before prophethood. They are people of character who work their minds in a good direction, set an example of perseverance and patience, and have acquired virtuous human and moral qualities through instinctive education. Scholars who prioritize functional reason and contemplation, such as al-Maturidi and Qâdi, say that the wise prophets obtained the knowledge of wisdom through their own free will and efforts. The fact that prophets and messengers have the ability to be elected to prophethood and embassy before this mission does not mean the lack of divine will and power. It can be said that the opinion that it belongs to the divine will to be chosen for this task by the divine will among decently virtuous people who have attained a certain level of character and characteristics that can perform the duty of prophet and ambassador is more consistent and accurate. Al-Maturidi's "Kitab at-Tawhed" and "Tawilat al-Qur'an" will be examined. Qâdi Abd al-Jabbâr's works "Sharhu Usul al-Hamse", "Mutashabih al-Qu'ran" and "Tanzih al-Qur'an" will also be applied for. For the concepts related to the subject, we will look at the classical lugat works called "Al-Mufradat fi Gharib al-Quran" by Ragib al-Isfahani and "Lisan al-Arab" by Ibn Manzur. In this study, which uses a qualitative research style and document analysis method, the opinions of al-Maturidi and Qâdi Abd al-Jabbâr, who prove the subject of prophethood in the context of the verses of the Qur'an and discuss the subject of prophethood in the context of kalam, are examined and evaluated.

Keywords: Kalam, Prophet, Messenger, Vehbism, Qesbism, al-Maturidi, Qâdi Abd al-Jabbâr.

Öz: Kelâmî düşüncede nebi ve resulün görevine vehbî mi yoksa kesbî mi seçtikleri tartışılır. Bazı âlimler onların hiçbir çabası olmadan ilahî irade onları seçer derken bazı âlimler güzel ahlâk eylemlerini de içeren sâlih ameller yaptıkları için bu göreve lâyık olduklarını söylerler. Mâtürîdî nebi ve resulün arka planında kalp gözü “basîret” akıl gözü “firâset” olan hikmet ehli insan olduğunu dile getirir. Ona göre “hikmet, insanın kendi irade ve çabasıyla elde ettiği kesbî bir ilimdir. İnsanın azmi, akli, çalışması ve içgüdüsel eğitimle kazanılır. Hikmet, insan yönünden kesbî, Allah’ın yaratması yönüyle vehbîdir. Onlar bu görevlerine seçilmese bile erdemli, hayırsever ve güzel ahlâk sahibi olmaları nedeniyle âlemlere üstün kılınmaları mümkündür. Nübüvvet ve risâlet nihaî konumda vehbî olmakla birlikte bu göreve seçilmeden önce onların iyilikler kesbettikleri bilinmektedir”, der. Kâdî Abdülcebbar ise nübüvvet ile risâleti ayırır. Risâletin vehbî, nübüvvetin sâlih amelin karşılığı elde edilen kesbî bir görev olduğunu söyler. Nebi ve resullerin eylemlerini dikkate alınmadan Allah tarafından seçildiği düşüncesi onların irade ve amelinin önemsizliği ve insanî özelliklerinin olmadığını düşündürebilir. Nebiler ve resuller seçilmeden önce de yüksek ahlâk sahibi ve sâlih amel işleyen kişiler olduğu tarihi bir realitedir. Onlar, akıllarını iyi yönde çalıştıran, azim ve sabır örneğini gösteren, halkın içinde alınteri ile çalışan bir meslek icra eden, şiddet ve zulümden kaçınan, içgüdüsel eğitimle erdemli insanî ve ahlâkî nitelik kazanmış cömert karakterli kişilerdir. Kur’an, onların seçimini anlatırken “ıstafâ”, “utiye”, “menn”, “ceale”, “ihtera”, “sana’a”, “irteda” ve “ictibâ” gibi yönlendirici ve açıklayıcı kavram ve sözcükler kullanır. Seçimde hem ilahî iradenin önemine hem de onların bu göreve lâyık oldukları için çabalarına işaret eder. Yani bu kavramlar iki yönlü bir hareketi ifade ederler. Hem kesbîliği hem de vehbîliği açıklayan semantik özelliğe sahiptirler. Dolayısıyla elçilik görevini yapabilecek karakter ve özelliklerini kesbetmiş insanlar arasından bu göreve seçilmenin ilahî iradeye âit olduğu görüşü daha tutarlı ve isabetlidir. Nitel bir araştırma tarzı ve doküman analizi metodu kullanılan bu makalede Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar’ın konu hakkında görüşleri ile Kur’an âyetleri bağlamında teolojik te’villeri incelenmiş kelâm ilmi açısından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Nebi, Resul, Vehbîlik, Kesbîlik, Mâtürîdî, Kâdî Abdülcebbar

Giriş

Kelâmî düşüncede nübüvvet ve risâletin insanın kendi çaba ve gayretiyle elde edilemeyen ilahî iradenin seçtiği vehbî bir görev olduğu görüşü olmakla birlikte bazı âlimler insanın kendi irade ve çabası ile kesbîliğin seçimde etkisi olduğunu savunurlar. Zeki, akıllı, sosyal hayatta erdem ve güzel ahlâkî içeren sâlih amel işlemekle öne çıkan nebi ve resul, ilâhî tebliği ulaştırabilecek kapasite ve sorumluluk sahibi karakterli olduğu için bu göreve seçildiği belirtilir. İlahî irade ve kudrete hâle gelir endişesi taşıyan bazı kelâmcılar, nübüvvet ve risâletin tenzihî açısından vehbî olması gerektiğini düşünürler. Vehbî seçimle insanî akli ve iradî eylemlerin değersizliği, eşitsizlik ve adaletsizliğe yol açması onları insanüstü ulaşılmaz meleklik ve ilahlık konumuna iletme endişesi taşıyan bazı âlimler de bu göreve seçilmede kesbîliğin etkili olabilme gerçeğini öne çıkartırlar (Cüveynî, 2010, s. 249; Nesefî, 2003, s. 2/104; Sâbûnî, 2014, s. 202-3; Teftazânî, 2019, s. 621; Barlak, 2018, s. 57).

İnkârcıların nebi, resul ve öğretilerini küçümsemeleri, bu göreve sâlih amel yapmadan zenginlik ve nesil çokluğu gibi sebeplerle kendilerinin lâyık olabileceğini düşünmeleri karşısında Kur’an, elçilik görevini kime vereceğini en iyi bilen Allah olduğunu vurgular (el-En’âm 6/124). Nebi ve resulün onlara muhatap ümmetlerin de yapıp ettiklerinden sorguya çekileceklerini bildirir (el-A’râf 7/6). Onların insanî özelliklerini öne çıkartır, ilah ve melek olmadığını vurgulamak hikmetiyle olsa gerek yanlışlarını (zelle) zikreder (Atay, 1993, s. 3/131). Yine Kur’an nebi ve resul seçimini açıklarken, “اصْطَفَىٰ/ıstafa”, “اِجْتَبَا/ictiba”, “مَنْ/menn”, “أُوتِيَتْ/utiye”, “اِحْتَرَتْ/ihtera”, “صَنَعَ/sana’a”, “ارْتَضَىٰ/irteda” ve “جَعَلَ/ceale” vb. kesbîlik ve vehbîlik gibi iki yönlü bir hareketi ifade eden terim ve kavramları kullanır. Bunlarla hem ilahî iradenin önemine hem de nebi ve resullerin bu göreve lâyık olmaları için insanî gayret ve çabalarına işaret eder (Sicistanî, 1986, s. 99 vd; Bayram, 2015, s. 169 vd). Yani bu kavramlar kesbîliği ve vehbîliği içeren semantik bir özelliğe sahiptirler. Kur’an’ın kâinatı ihata eden kavram, terim, ilke, hikmet ve hükümleri ancak üçyüz altmış derecelik bir açı ile bakıldığında anlaşılabilir. Anlama ve idrâke yaklaştırmak için çok veciz ve üstün belâgata sahip edebî sanatları ve sembolleri kullanan Kur’an’ın kavram ve kelimeleri semantik olarak insanlık felsefesinin incelikleri ve hikmetlerine yönlendirici nitelikte olduğudur (Atay, 1993, s. 1/29, 6/156).

Tablo 1: Kur'an'da Nebi ve Resul Seçiminde Geçen Bazı Kavramlar

Istafa (اِصْطَفَى)	Hayırlılar ve sâlihler arasından süzerek seçme
İctiba (اِجْتَبَا)	Rızâsına uygun sâlih amele karşılık seçme
Menn (مَنَّ)	Sâlih ameline karşılık ihsan ve lütufla seçme
Utiye (أُوتِيَ)	Terbiye ile kıvama geldiğinde seçme
İhtera (اخْتَرَا)	En hayırlı ve lâıyk olanı tercihle seçme
Sana'a (صَنَّعَ)	Estetik, içten zevkle sâlih amel yaparı seçme
İrteda (ارْتَضَى)	Sâlih amelinden râzı olduğu kulu seçme
Ceale (جَعَلَ)	En uyguna karar verme, hükmedip seçme

Bu çalışmanın amacı Hanefilik-Mâtürîdîlik adlı geleneğin kurucu âlimlerinden mütekellim ve müfessir Mâtürîdî (ö. 333/944) ile Mu'tezile geleneğinin önemli âlimlerinden Basra ekolünün tanınmış kelâmcısı ve Şâfiî fakihî Kâdî Abdülcebâr'a (ö. 415/1025) göre nebi ve resul seçiminde vehbîlik ve kesbîlik konusunu incelemektir. Bu iki âlimi seçmemizin sebebi birinin "Hanefi-Mâtürîdî", diğeri "Şâfiî-Mu'tezile" ekolüne mensubiyeti, analitik tartışma ve değerlendirmeye imkân sağlamasıdır. Nebi ve resul seçiminde kesb ve vehb ile ilgili birkaç akademik makale olmasına rağmen (Bayram, 2015, s. 169 vd; Sarıca, 2020, s. 559 vd), konu özelinde bu iki âlimin görüşlerinin arka planını inceleyip tartışan akademik bir çalışma tesbit edilememiştir. Nitel bir araştırma tarzı ve doküman analizi metodu kullanılan bu çalışmada nübüvvet ve risâlet görevinin vehbîliği ve kesbîliği konusunu Kur'an âyetleri bağlamında teolojik delillendiren ve kelâmî zeminde tartışan Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebâr'ın görüşleri incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

Kavramsal Zemin

Kelâmî düşüncede nübüvvet ve risâlet konusu incelenir ve tartışmaya zemin hazırlayan kriz alanlarından biri de nebi ve resul seçiminde vehbîlik ve kesbîlik konusu olduğu söylenebilir.

Tablo 2: Kelâmî Düşüncede Risâlet ve Nübüvvet Dâir Bazı Kriz Alanları

Vacip-mümkün	Nebi ve resulün insanlık için seçilmesi
Nebi ve resul	Nebi ve resulün fazileti, semantik farkı
Kesbîlik ve vehbîlik	Nebi ve resul seçiminde kulun etkisi
Mu'cize	Nübüvvet ve risâletin isbatı
Haram kılma	Nebi ve resulün haram kılması, görevi
Akıl-vahiy	Nebi ve resul vahyinin akla yardımı
İsmet ve zelle	Nebi ve resulün günah işleme sorunu
Cinsiyet	Nebi ve resulün kadınlardan da olması
Ulü'l-azm	Nebi ve resulün azim ve sabır örnekliliği
Şefaât	Nebi ve resulün âhirette şefaâtı

Bazı İslâm filozoflarının kesbî nübüvveti işaret eden görüşleri vardır. Sözelimi Kindî'ye (ö. 252/866) göre nebiye gelen vahiy bilgisine filozof da kendi gayretiyle ulaşabilir (Kindî, 1994, s. 9, 159). Farâbî'ye (ö. 339/950) göre mütehayyile kuvveti olgunluğa eren her insan faal akılla irtibata geçtiğinden geçmiş ve geleceğe âit cüz'î bilgi sahibi olabilir. Münfail akıldan sonra müstefad akla ulaşan vahiy veya ilham almaya başlar. Kuvve-i mütehayyilesi, kuvve-i iradiyesi ve kuvve-i müdrikesi kemâl seviyesine gelen her insan nübüvvet veya risâlet makamına seçilebilir (Fârâbî, 1906, s. 75-6; 1964, s. 79). Allah bir kimseyi nübüvvet gibi faziletle üstün kılması sâlih ameli ve hak-batıl mücadelesindeki samimiyeti dolayısıyla olmalıdır (Bâkîllânî, 1987, s. 129). Şah Veliyyullah ed-Dihlevî (ö. 1239/1824), nebilerdeki fitrî vehbî kemâliyeti takiben kesbî bir eğitim olduğunu belirtir, "nübüvvet ve risâlet makamı hem kesbî hem de vehbî ulaşılabilecek bir makamdır"

der (Dihlevî, 1936, s. 2/15-6). Bu tür görüşler kesbî nübüvvet ve risâletin incelenmesi ve tartışılmasına sebep olmuş olabilir. Tasavvuf disiplininde insanın tekrar ederek kazandığı, kendi davranışlarında özellik oluşturduğu haller, edebler ve ahlâk ya da insanın riyâzet ve mücahedeyle kesbettiği dereceye “makam” denilir. Nübüvvet ve risâlet makamı en üst makamdır. Haller vehbî, makamlar kesbîdir. Akıl ilimleri kesbî, ledünnî hikmet ilmi vehbîdir. Nebilik ve risâlet vehbî, velilik ise kesbîdir görüşü genel kabul görür (Cebecioğlu, 1997, s. 17, 132, 171, 287; Özdamar, 2012, s. 199). Mustafa Sabri (ö. 1373/1954), kesbîlik ve vehbîlik konusunu tartışırken nübüvvet ve risâletin kesbîliği kabul edilirse Hz. Muhammed'in son elçi oluşunun zıddına herkesin nebi ve resul olabilirliliği endişesini dile getirir. Ona göre diğer bir konu nebi ve resulü isbat eden hârikulâde ve olağanüstü hal konusunun nasıl ve ne şekilde olacağını bilinemeyişidir (Sabri, 2007, s. 4/148-9).

Hikmet ilminin vehbîliği düşüncesinin aksine Mâtürîdî'de kulun kesbî fiilidir. “Her şeyi yerli yerine koymada isabetlilik, her hak sahibine hakkını verip kimsenin hakkını yememek” şeklinde tarif ettiği hikmet, kulun kendi özgür irade ve çabasıyla elde edilen kesbî eylemdir. Akıl gözü firâset kalp gözü basîret de denilebilen hikmeti kim isterse Allah ona verir (el-Bakara 2/269). Dünya ve âhiretin tüm iyilik ve güzellikleri onunla kazanılır. İnsanın kendi akıl, irâde, sabrı, nefis/içgüdü eğitimiyle kazandığı hikmet; kul yönünden kesbî, Allah'ın yaratması, lütfu ve fazlı yönünden vehbîdir. Nebi ve resullere vazife verilmesi bile erdemli, hayırsever ve güzel ahlâk sahibi olmaları nedeniyle âlemlere üstün kılınmaları mümkündür. Mâtürîdî, “nübüvvet ve risâlet nihaî konumda vehbî olmakla birlikte bu göreve seçilmeden önce nebi ve resullerin hayırlar kesbettikleri bilinmektedir”, der. Nimet, imkân ve yeteneklerine şükretmeyen ve yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananları Allah'ın yerdığını (Âl-i İmrân 3/188) belirten Mâtürîdî, “yapmadığı, akıl, özgür irade, azm ve niyetinin bulunmadığı bir amelden dolayı övülmesi ve kendisine şükredilmesini Allah'ın emretmesi tutarsızdır, dolayısıyla hikmet kulun kendi irade ve çabasıyla elde ettiği kesbî bir ilim olmalıdır”, der (Mâtürîdî, 2005a, s. 37, 74, 176, 215-9, 358-9, 488; 2005b, s. 2/189-190). Mâtürîdî'nin bu teolojik te'viline katılıyoruz.

“Ebsâr; basîret” ehli olan nebi ve resul (Sâd 38/45), ilahî buyruklara ve hikmetlere uyar, hakikati görme, olayları ve kitabı anlamada güçlü olur. Bedenen olmasa bile ibâdet ve sâlih amel işlemede güçlü, dirayetli kişiler olduğu tarihî vesikalarla sabittir. “Rabbinizden size besâir geldi” (el-En'âm 6/104) âyetinde geçen “besâir” kelimesi hidayet, idrâk ve kalp gözü veya akla, kalbe, idrâke yardımcı ilahî mesaj alan sınanmadaki insana saadete ulaştırıcı akli delil sunan nebi ve resul de olabilir. Hikmetin arka planındaki basîret ve firâset; ilahî buyruklara ve hikmetlere güvenen, azim ve sabırla “sâlih amel” işleyen kalbine Allah'ın attığı öyle bir içgüdüsel sezgidir ki hakikati kavrar; şüphe, tereddütlerden kurtulur. Kesbedilen zulüm türleri; inkâr, nifâk, şiddet ve riyâ ile ameller iptal olurken arkasında iman/güven, ihlâs olan “sâlih amel” ise dünyada ve âhirette asla yok olmaz, başarı, huzur ve mutlulukla ödüllendirilir (en-Nisâ 4/31; el-Mâide 5/12). Sâlih amelin karşılığı her kim olursa olsun korkuya kapılmamak hüznün yaşamamaktır (el-Bakara 2/62, 277; Âl-i İmrân 3/57; en-Nisâ 4/173; el-Mâide 5/69). Sâlih ameli içeren yardımlaşma ve dayanışma bilincinin olmadığı senben anlayışı hâkim olduğunda âile ve sosyal hayat yaşanmaz olur. Evrendeki dayanışma gerçeğinin fark edilmesi biz bilincinin temelini oluşturur (Cüceloğlu, 2001, s. 5 vd). Geçici dünya sınanması ile kazanılan âhiretin saadete yaşanması da aklın işlevselliği ve salih amel işlemekle mümkün olduğu nebi ve resul bu hikmeti gerçekleştirmede hidayet ve yardımcı konumda olur (Oral, 2019, s. 302). Sâlih amelin dünya ve âhiret saadeti kazanma yolunda insanın yaratılış hikmeti olduğunu söyleyen Mâtürîdî'ye göre huzur, mutluluk ve saadete ulaşan sebepleri kesb eden insan, aynı zamanda onun sahibi ve sorumlusu olur. Hikmet kulun kesbî fiili ve Allah'ın kudreti ve yaratmasıyla da vehbî meydana gelir (Mâtürîdî, 2005a, s. 16; 2005b, s. 1/31-2, 5/238, 7/154, 14/238). Nebi ve resulün insan cinsinden seçilmesini ilahî hikmet ve adâlet temelinde ele alan Kâdî ise zarurî ve vehbî bilginin insan iradesi dışında hâsıl olan şey olduğunu söyler. Nitelikleri gereği ilahın en iyiyi ve uygunu yapması gerektiğinden nübüvvet ve risâlet insanlık için gerekli seçilenler ve diğer insanlar için lütuftur. Başka bir mükellefin faydası için bir mükellefe meşakkat yüklemesi hakîm Allah hakkında câiz olmaz. Nebi ve resulün efdal olması gerekir. Nübüvvet ile risâleti de ayıran Kâdî'ye göre, belirli bir akli ve iradî

merhaleden sonra erişilen bir makam olan risâlet vehbî, sâlih amellerin karşılığı nübüvvet ise azim ve sabır isteyen kesbîdir. Risâlet zor bir göreve Allah tarafından mükellefliktir. Nübüvvetin hak edilmesi önceden yapılan taatler ve sâlih ameller sebebiyledir. Ancak “risâlet yapılan sâlih amelin karşılığı” demek ise mümkün değildir. Kendisine nebiliği yüklenen kişi meşakkete katlandığından nebavet ve fazileti hak eder. Nebiler arasından vehbî seçilen resul bu görevi üstlenmesiyle zaten nebi niteliğine hâizdir. “Sana ağır bir kavî (inançlar, deliller ve hükümler) vahyedeceğiz” (el-Müzzemmil 73/5) denildiği gibi risâlet amel karşılığı bir ödül, mükâfat değil aksine meşakkatli bir yükümlülüktür. Beşer cinsinden olana nebi, seçilmiş (mustafa), tercih edilmiş (muhtâr), gönderilmiş (mebus) gibi adlar verilir (Abdülcebbâr, 1969, s. 15/16 vd; 2013, s. 1/86, 226, 2/440).

Hiz. Mûsâ'nın nübüvvet ve risâletten önce Tûr-i Sînâ'ya, Hiz. Muhammed'in Hirâ'ya giderek vahye hazırlanması nübüvvet ve risâlette kesb teorisinin oluşmasında etkisi olabilir. Ölümü göze alarak zâlim kral Câlût'u Dâvûd'un öldürmesi sonrası resul seçilmesi (el-Bakara 2/251), Yûsuf'un kuyuya atılıp köle olarak satılması gibi farklı meşakkatlere sabretmesi sonrası ilim ve hüküm verilmesi, muhsinlerden olması (Yûsuf 12/22) nübüvvet ve risâlet görevi öncesinde kesbî eylemlerin önemini hatırlatır. Bu göreve yetkin kişilerin seçilmesi nübüvvet ve risâletin delili olur (Râzî, 1981, s. 6/203, 18/113; 1987, s. 8/121 vd). Mu‘tezile, Eş‘arî ve Hanefî-Mâtürîdî geleneğine mensup âlimlerin bazıları nübüvvet ve risâleti reddeden bir çok deist ve ateist akımlardan koruma kollama amaçlı olsa gerek nebi ve resulün vehbî seçildiği tezini savundukları düşünülebilir. Nübüvvet ve risâletin vehbî ancak nebi ve resulün kendi insanî gayret ve kapasitesinin etkisi de gözardı edilemez. Kelâmî düşüncede insan akli çaba ve gayretiyle dünyevî bağlardan kurtulup nefsinin içgüdülerini şehvî arzularından arındırması ve gemlemesiyle ilahî iradeye aşağıdan yukarıya etki ederek nebi ve resul görevine seçilmesi anlamında kesbî nübüvvet ve risâlet teorisinin şekillendiği söylenebilir.

Resul ve Nebi

Yüce yerden haber getiren anlamında olan nebi, Allah tarafından tebliğ için seçilen ve görevlendirilendir. Resul, elçi anlamında hem seçkin hem de mesajı iletendir. Risâlet ve nübüvvet, Allah ile akıl sahibi kulları arasında dünya ve âhiret hayatlarıyla ilgili ihtiyaçlarının giderilmesi için yapılan elçilik görevidir (İbn Manzûr, 1992, s. 1/162 vd; Topaloğlu-Çelebi, 2010, s. 248). Resul ve nebi terimleri arasında fark olup olmadığı da tartışılır. Hac 22/52. âyeti konuya delil getirilir. Kur'an bazen aynı nebi için hem resul hem de nebi kelimesini aynı anda kullanır. İnanılması açısından nebi ve resul aynı fakat faziletçe farklı olabilir (el-Bakara 2/253; el-İsrâ 17/55). Nebi önceki resulün şeriâtını devam ettirir. Resul yeni bir şeriâtla görevli olur. Kendinden önceki şeriâtın ya tamamını ya da bir kısmını nesh eder (İsfahânî, 2012, s. 426, 1030). Bir âyette nebilerin öldürülmesi ilahî gazaba gerekçe zikredilir (el-Bakara 2/61). Mâtürîdî burada nebi ile resul ayırımına gider. Resule ilahî yardım ve zafer verildiğini açıklayan âyetleri delil alır (es-Saffât 37/172; el-Mümin 40/51). Resulün değil nebinin öldürülmüş olabileceğini söyler. Nebinin görevi önceki şeriatlara çağrı yapıp resulün delillerini açıklamaktan ibaretti. Resul kendisine kitap verilen, nebi önceki kitabı haber verendir. Resul risâleti tebliğ için seçilendir. Nebi soru sorulması ve bilgi talebinde insanlara konuları haber verendir. Onların anlattığı ve yaşadığı deliller olmasa bile nefisleri ve güzel bir hayat yaşama karakterleri, güzel ahlâkları ve tercih ettikleri yüce haller, resul ve nebi olduklarına işaret eder. Mâtürîdî'ye göre kendisinde bütün hayır ve bereket özellikleri toplanan kişiye “nebi” denilir. “Nebiler sayesinde daha önce nâzil olan semavî kitapların tebdile maruz kalmadan korunması mümkün olmuştur”, demektedir (Mâtürîdî, 2005b, s. 1/177, 6/79; 9/145, 14/46). Semantik açıdan resul ve nebiyi inceleyen Kâdî, geçişli olan resul kelimesi mutlak olarak kullanıldığında Allah tarafından gönderilen elçi anlamında olduğunu söyler. “Ersele” kelimesi nebi ve resul gönderilmesi anlamında da kullanılır. Nebi hemzeli ve şeddeli köklerinden gelir. Hemzeli “inbâ” dan ihbar ile nebi nitelendiğinde Allah tarafından gönderilen anlamına gelir. Şeddeli olduğunda ise nebavetten türemiş yükseklik ve yücelik ifade eder (Abdülcebbâr, 1959, s. 15/21 vd; 2013, s. 2/428).

Nebi kelimesi Kur'an'da türevleriyle birlikte toplam 160 âyette geçerken Resul ise 513 âyette zikredilir. Resul ve risâlet ilahî mesajları bir plana bağlı olarak sıkmadan, şiddet ve ürküntüye mahal vermeden aşamalı bir süreçle ulaştırma işidir. Şuursuz elçiler rüzgar ve yağmur, şuurulu elçiler melek ve nebidir (Önal, 2013, s. 329 vd; Öztürk, 2014, s. 173). Nebi ve resul, gaybı bilen değil gaybten haber alandır. Gayb bilgisi “Gaybı bilen hiç kimseye gaybını açmaz ancak râzı olduğu resulü hariç” (el-Cin 72/26) denildiği gibi Allah'ın bildirdiği kadardır (Akbulut, 1992, s. 9 vd). Allah'ın herhangi bir beşerle konuşması ancak vahiyle yahut perde verasından ya da elçi gönderip dilediğini vahyetmesiyle olur (eş-Şûra 42/51). Mâtürîdî, kendisine ilahî rahmetten verilen rüşde ulaştıran “ledün ilmi”ni vahiy bilgisi olabileceği te'vilini yapar (el-Kehf 18/65). Mûsâ ile arkadaşlık yapan kulun “bunu kendiliğimden yapmadım” (el-Kehf 18/82) demesi onun vahiy bilgisiyle hareket ettiğini gösterir. Bu da nebi ve resulde olur (Mâtürîdî, 2005b, s. 9/85-6).

Tablo 3: Kur'an'da Nebi ve Resul Olarak Zikredilenler

<i>Resul</i>	<i>Nebi</i>	<i>Hem resul hem nebi</i>
Hız. Hûd	Hız. İdris	Hız. Nûh
Hız. Sâlih	Hız. İbrâhim	Hız. İsmâil
Hız. Lût	Hız. İshâk	Hız. Mûsâ
Hız. Şuayb	Hız. Ya'kup	Hız. Hârûn
Hız. İlyâs	Hız. Yahyâ	Hız. İsâ
Hız. Yûnus		Hız. Muhammed

“Resul” kelimesini bazı Mu'tezile ve Hanefî-Mâtürîdîler “Akıl” olarak yorumlarken Şafii-Eş'arîler ise doğrudan “Elçi ve ilahî mesaj” şeklinde yorumlarlar, sorumluluk ve azap için aklın şart olmadığını savunurlar. Akli ve tefekkürü dışladığı izlenimi veren bu tür anlayış, fert ve toplumları cehâlette bırakıp araştırmamaya, sorumsuzluğa, cebrî kaderciliğe dolayısıyla azaba, atâlete ve sefalete yönlendireceği eleştirisi yapılabilir. Bu psikolojik ve sosyolojik sorunu irdeleyen bazı âlimler, “resul göndermedikçe azap etmeyiz” ifadelerini “Biz akıl eçisini göndermedikçe azâb edici değiliz” şeklinde yorumlanmasının daha isabetli olduğunu vurgularlar. “Allah'ı bilmek ancak akıl yoluyla olur, helâl-haram gibi hükümler ise vahiy yardımı ile bilinebilir” tezi öne sürülür (Râzî, 1981, s. 20/174-5; Altıntaş, 2015, s. 571 vd; Oral, 2022, s. 22 vd). Allah'ın rüzgârları rahmetinin öncesinde “müjdecî resul” gönderdiğini (el-A'râf 7/57; el-Hicr 15/22; el-Furkân 25/48; en-Neml 27/63; er-Rûm 30/46) belirtmesi ile resul kelimesi akıl ve rüzgâr mânasında da yorumlandığı için nebi kavramından daha kapsamlı olabilmesidir. Kur'an'ın nazarında nebi ile resul arasında fark olduğunu anlamak mümkün olduğu gibi, ikisinin aynı anlama geldiği de düşünülebilir. Ancak, ilgili âyetlerde te'vilsiz nebi ile resul arasında fark olması daha kolay ve daha uygun olmakla birlikte bu farkın kriterlerinin hangi kesin delile dayandığını söylemek mümkün değildir. Resul ile nebi hayırlı, muhsin ve sâlihlerden seçilir, onlar dünya âhirette başarıya ulaştıran sâlih amel işleyen, muhsin, güvenilir karakterli elçidirler. İslâm'ın inanç ve amel ilkeleri ile mutlu yaşama yolu sırat-ı mustakîm üzere ilahî mesajları öğretirler. Âdem'den Muhammed'e “itikad ilke ve esaslarının hepsinde aynı olması” (el-En'âm 6/106; Hûd 11/26, 50, 61, 84), büyük bir zincirin halkalarının koptuğu yerden eklememesi gibi resul ve nebi bir bütünün parçaları gibi olur (Mâtürîdî, 2005b, s. 2/149, 4/70-1, 8/297-8; Râzî, 1981, s. 7/144-5; Can, 1997, s. 33; Önal, 2013, 350; Düzgün, 2015, s. 200).

Kesbîlik ve Vehbîlik

Kesb; kazanılan ve elde edilen maddî veya mânevî şey, kendisi ile bir fayda yarar elde edilen veya zararı savmaya vâdiren ameldir. Kulun kudret ve irâdesi de karışarak Allah'ın onda bazı hareketleri meydana getirmesi, birinin mal ve mülk kazanmak gibi bir fayda elde edeceği, bir hisse alacağını düşündüğü şeyleri elde etmesidir (İbn Faris, 1991, s. 5/189). İnsanın hem kendi kazancı için hem de başkası için kazandıkları için kesb ile ifade edilir (Eş'arî, 1952, s. 76; Watt, 1996, s.

177). İktisab, birinin kendisi için kazandıklarını ifade eder. Ya da dünyada kazanılan maddî şeyler iktisab ile âhirette kazanılan her türlü amel kesb ile ifade edilir. Kur'an'da kesb kavramı çeşitli kalıplarda kula izafe edilir. Herkesin kazandığını göreceği hiç kimseye zulmedilmeyeceği açıklanır. Hem hasene ve hayır; güzel işlerin yapılmasında (el-Bakara 2/201-202; el-En'âm 6/158) hem de günahların işlenmesinde (el-Bakara 2/79; el-En'âm 6/70, 164; et-Tevbe 9/82) yani hem iyiliklerin ve güzelliklerin hem de kötülükler için ortak bir kavram olarak kullanılır (İsfahânî, 2012, s. 910-1; Topaloğlu-Çelebi, 2010, s. 184). Bazı kelâmcılara göre Allah'ın fiili "kesb" diye nitelendirilemez. Çünkü Allah kendisine fayda sağlamak ya da kendisinden zararı savmaktan münezzehtir (İsfahânî, 2012, s. 910; Cürcanî, 1997, s. 188). Zanaatler "mekasib", bazı zanaatleri kendisine meslek edilen ve icrâ edenlere "kâsib" denilir. İktisabın mânâsı, bir şeyin muhdes bir kudretle meydana gelmesidir. Kendi kudretiyle ise kesb olur (Eş'arî, 2019, 748; Abdülcebâr, 2013, s. 2/106).

Kelâm literatüründe kesb, genellikle kuldaki hâdis kudretin tesiriyle meydana gelen şey veya fiildir. Bu konuda fiilin meydana gelişinde insana gerçek anlamda hiçbir rol vermeyen Cebriyye ile fiilin ilâhî müdahale olmaksızın kul tarafından gerçekleştirildiğini söyleyen Mu'tezile'den oluşan iki aşırı ucun yanı sıra Ehl-i Sünnet kelâmcıları "kesb teorisi" ile orta bir yol izlerler. Bu, insan fiillerini tümüyle Allah'a nisbet eden cebri anlayışlar ile tümüyle onları insana nisbet eden düşüncelere karşı geliştirilmiş bir ara formül gibi düşünülebilir. Yetenek, nimet, imkân ve şartlar insanın önündeki seçenekler olduğundan insan yönünden "kesb, cüz'î irade ve cüz'î ihtiyarı", Allah yönünden "yaratılış" denilebilir. Bu teze göre ilâhî yaratılış hiç durmadan her an devam eder. İnsan hürriyetinin sınırı, gücü ile orantılı olduğundan Allah yapamayacağı şeyle kulu sorumlu tutmaz. Fiillerin insanın istemesi ve onları Allah'ın yaratması insanın da bu fiilleri kazanması ve sorumlu olması şeklindedir. Bu teoriyi ilk olarak Ebû Hanîfe (ö. 150/767) veya Dırâr b. Amr'ın (ö. 200/815) dile getirdiğine dâir görüşler vardır. Daha sonra Neccâr (ö. 230/845), Mâtürîdî ve Eş'arî (ö. 324/935) tarafından geliştirilmiş, ef'al-i ibâd ve kaza-kader konularında kullanılmıştır (Topaloğlu-Çelebi, 2010, s. 184).

Allah, risâlete kimi seçeceğini çok iyi bilir (el-En'âm 6/124). Allah bu elçileri kullar aracılığıyla terbiye eder. Nebi ve resulün akıl, anlayış, his, yaratılış, ahlâk, fasih konuşma, cesâret gibi niteliklerde zamanın en faziletli ehlinden olması gerekir (Sâbûnî, 2014, s. 201-2). "Zarurî ilim; insanın iradesi dışında vukû bulan ve herhangi bir şekilde insandan uzaklaştırılması mümkün olmayan ilimdir" diyen Kâdî'ye göre Allah'ı bilmek vehbî zorunlu değil kesbîdir, akıl yürütme istidlâl ile mümkündür. Kula âit olanın vehbî veya zarurî olması câiz olmaz. Zarurî ve vehbî bilgi irade dışında hâsıl olan şey demektir. İnsanın içgüdüsel irade, arzu, zannedici, tiksiniçi ve inancı gibi özellikleri vardır. Şayet Allah'ı bilmek zarurî ya da vehbî ilim olsaydı bütün akıl sahipleri bu konuda birleşir herkes Allah'a inanır, inanmayan kalmazdı. İnanmak fitrî olarak vehbî ve zarurî ise de Kur'an'ın öngördüğü şekilde inanmak kesbîdir denilebilir (Abdülcebâr, 2013, s. 1/80, 86).

Vehb, karşılıksız vermek, bağışlamak, bahşetmek, daha çok vermektir (İbn Faris, 1991, s. 6/146). Vehb kökünden bir sıfat olarak el-Vehhâb Allah'a nisbet edilir. "Karşılık beklemeden bol bol veren" anlamında Kur'an'da geçer (Âl-i İmrân 3/8; Sâd 38/9, 35). Allah hem "Vahib" hem de "Vehhâb" diye nitelendirilir. Vehb kavramı semantik anlamıyla yaratıcının herkese hak ettiği kadar her şeyin adâletle verildiğini anlatan bir kavramdır (Mâtürîdî, 2005b, s. 2/250). Nebi ve resullerin vehbîliği mevhibe-i ilahî, nübüvvet ve risâlet görevinin hak edenlere verilmesi demektir (İsfahânî, 2012, s. 1186-7; İbn Manzûr, 1992, s. 1/803-4). Kur'an'da geçen "Biz ona (İbrâhim'e) rahmetimizden İshak ve Yâkub'u vehbettik" (Meryem 19/49; el-Enbiyâ 21/72) âyetindeki "وَهَبْتِكُمْ" ifadesi sebeblere riâyet edip evlenmek, ana rahminde belirli bir süre zahmetle çocuk taşımayı kesbetmekle evladın verilmesidir. Yani kavram kesbîliği de içinde barındırır eylemsiz çocuk oluşumu muhaldir. Kur'an'da nebi ve resullerin seçimi konusu; ıstafa, ictiba, menn, sana'a, ihtera, utiye, irteda ve ceale gibi kavram ve sözcüklerle insanlar arasından tertemiz fitratla yaratılmış bozulmadan yetişmiş en hayırlı insan vasıfları arasından ilahî iradeyle seçilmiş anlamında geçer. Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre bu tür kavramların geçtiği bazı âyetlerin te'vilî şöyledir.

Istafa: Hayırlılar ve Sâlihler Arasından Süzülüp Seçilmesi

Kur'an'da nebi ve resulün seçimi ilgili zikredilen kavramlardan olan “اصْطَفَى/ıstafa”; gayret çaba sonrası süzülerek seçilmeyi anlatır (Cevherî, 1979, s. 2401-2). Kur'an'da Tâlut'un hükümdar olmasına itiraz edenler, ‘biz zenginiz hükümdarlığa daha layıkız’ demelerine karşı içlerindeki bir nebi “O, ilimde ve cisimde ziyadesiyle yeterli” olduğu için onu üzerinize Allah süzerek seçti (اصْطَفَاهُ)” diye cevap verir (el-Bakara 2/247). Safa, bir şeyin bulanıklıktan arı olması, ihtera; bir şeyin en iyisini ictiba; bir şeyin seçkin olanını ıstafa; bir şeyin özünü alıp süzüp seçmektir (Ferâhîdî, 2003, s. 2/403; İsfahânî, 2012, s. 594-5; İbn Manzûr, 1992, s. 14/462 vd). Bu anlamıyla ıstafa kelimesi tertemiz fitratla yaratılıp eğitilen nebi ve resulün nübüvvet ve risâlete süzülüp seçilmesidir. Istafa; aslında nebi ve resulün vahye ilahî mesajlara kendi nefislerinden hiçbir şey katmadıklarını anlatan beşer katkısının olmadığını tekid için bir deyimdir. Şeytanların (içgüdü suflî arzuların ve dürtülerin) vahye bir şey katmadığını ilahî mesajların saf, duru, arı geldiğini anlatır (Okuyan, 2013, s. 394). Diğer yandan kendi içlerinden, doğruluğu, güvenilirliğini gayet iyi bildikleri birinin söyledikleri yaşadıklarını daha iyi anlamalarını sağlayamaya yöneliktir (Zemahşerî, 2016, s. 1/1146, 2/874). Mâtürîdî ile Kâdî'de “ıstafa” ile ilgilili bazı âyetlerin tevili şu şekildedir.

“Biz onu (İbrâhim'i) dünyada süzerek seçtik (اصْطَفَيْنَاهُ)” (el-Bakara 2/130) âyeti Mâtürîdî'ye göre dünyada sâlihlerden olması hasebiyle onu nübüvvet ve risâlete seçmesi âhirette de sâlihlerle birlikte olacağı müjdesidir. Bunun hikmeti Rabb'in ona “teslim ol; samimi ve ihlâslı ol!” şeklindeki teklife “Âlemlerin Rabbine teslim oldum” (el-Bakara 2/131); “Ben bir muvahhid olarak yüzümü gökleri ve yeri yaratan yüce varlığa çevirdim, müşriklerden değilim” (el-En'âm 6/79) demesidir. “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” hitabındaki ilk yaratılıştaki fitrî doğallığa ahde vefa gösterip misâka uygun davranması babasının ısrarına rağmen putlara tapmamasıdır (Mâtürîdî, 2005b, s. 1/230). Bu te'vil Hz. İbrâhim'in nübüvvet ve risâlete daha çok kesbî seçimine işaret edebilir. Vahye muhataplık ile sâlihlik kesbî ilahî fiil vehbî değil diyen Kâdî'ye göre âyet, Hz. İbrâhim'in müslüman olmasından, teslimi inkiyadı ve sınanmadan başarıyla çıkması sonrası süzülerek dünyada nebi ve resul seçilip âhirette de sâlihlerle birlikte haşredileceğini anlatır (Abdülcebbar, 1969, s. 181 vd).

“Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrâhim âilesini ve İmrân ailesini birbirlerinden gelme nesiller olarak âlemlerden süzüp seçti (اصْطَفَى)” (Âl-i İmrân 3/33, 34) âyetindeki “ıstafa” kelimesi, Mâtürîdî'ye göre dünya kirlerinden arınmışları seçip ayırmaktır. Dünyada miras bırakmadan ölmek anlamında dünya malından arınmış, günahlara iradi olarak girmemiş temiz bir fitrat, ümmî; duru ve arınmış kalp ve zihin demektir. Nebi ve resuller dünya malı miras bırakmamışlar ölmeye önce ilgili yerlere dağıtmışlardı. Kur'an'da seçilmişlerin bildirilmesinin hikmeti, Allah dostlarını ve halis kullarını sonra da düşmanlarını ve bedbahtların eylemlerinin ne olduğunu bildirmek, halis kul olmanın gerektirdiği şeylere özendirme ve bedbaht olmalarına yol açan şeyleri yapmalarından insanları sakındırmak olmalıdır. Allah “özendirmek” ve “sakındırmak” hikmetiyle akla ve insan tabiatına temiz ve çirkin görünen çeşitli cevherlerden örnekler verir. Bu iki davranış yaratılış ve cevher olarak (vehbî) değil tamamen beşerin tercihi (kesbî) olarak ortaya çıkar. Uyarmadan karşılık ve ceza hikmete aykırı olduğu gibi kınanmanın başında ve cezada hikmetin yolu budur (Mâtürîdî, 2005b, s. 2/289-290). Kâdî'ye göre bu âyet nebilerin meleklerden değil de insan cinsinden fazilet bakımından üstünlerin süzülüp seçilmesini anlatır. Bazıları “hayvanlar, inekler, karıncalar, akıllılar ve meleklerden değil insanlar arasından ilahî rızaya uygun erdemli eylemleri dolayısıyla zamanında en faziletli olduklarından süzülüp seçilmişlerdir” dediklerini belirten Kâdî “yeryüzünde yerleşip dolaşan melekler olsaydı elbette onlara gökten melek elçi indirirdik” (el-İsrâ 17/95) denilmesi gibi bu âyet insan türünden bazı kişilerin faziletleri ve insanlığa maslahatları yönüyle âlemlerden süzülüp seçildiklerini anlatır (Abdülcebbar, trs, s. 64; 1969, s. 215-6; 2013, s. 2/428).

“Melekler: ‘Ey Meryem! Allah seni süzerek seçti (اصْطَفَاكَ). Seni arındırdı (güzel bir bitki gibi yetiştirdi) ve dünyadaki kadınlara (örnek) süzülüp seçti (اصْطَفَاكَ)’ dediler” (Âl-i İmrân 3/42) âyetinde onun diğer kadınlardan süzülüp seçilmesinin hikmeti Mâtürîdî'ye göre nebi İsâ'yı

doğurması, yaratılış hikmetine uygun eylemleri, evladını iyi huylu ve karakterli büyütmesi dolayısıyla bu amelleri ile kadın cinsine örnek seçilmesidir. Erdemli ve dürüst yaşantılarıyla öne çıkmış köklü İmrân âilesinin seçimi, Âmine'nin Muhammed'i doğurması, büyütmesi, Hatice'nin Hz. Muhammed'i insan içine çıkarmayı, sosyal hayatta çalışmayı öğretmesi, Hırâ'da arınmayı sağlayıp vahye muhataplığına hazırlamada yardımcı gibi amelleri dolayısıyla seçimidir (Mâtürîdî, 2005b, s. 2/302-3). Kâdî'ye göre Meryem'in seçilmesi İsâ gibi resul nebiyi doğurması büyütmesi, iyi ve güzel karakterde yetiştirmiş olmasındandır. Meryem iffeti ve merhameti ilahî buyruklara boyun eymesiyle kadınlara örnektir. Kâdî, "evlad doğuran onu merhametle büyüten ve iyi karakterli yetiştiren anne baba evladını yetiştirmeyen diğerlerini geçmiş sayılabilir", der (Abdülcebbar, trs, s. 64).

Allah'ın "*Ey Mûsâ! Mesajlarımı ve sözümü insanlara iletmek için seni süzerek seçtim (اصْطَفَيْتُكَ)*" (el-A'râf 7/144) demesi, Mûsâ'nın vahiy ve risâlete seçildiğini anlatır. Bununla tebliğin ağırlığı ve sorumluluğu hatırlatılır. Geçmişteki hataları silerek gam ve sıkıntıdan seni kurtaran (فَجَبَّيْنَاكَ) bembeyaz parlayan el (Tâhâ 20/40), sağlam vahiy bilgisi asâ verilir. Mâtürîdî'ye göre risâlet ve nübüvvet hak etme değil lütuf ve ihsan olabilir (Mâtürîdî, 2005b, s. 6/61). Bu görüşe itiraz eden Kâdî'ye göre menfaat veya görev karşılığında verilenler ihsan olmazlar. Menfaatsiz ve karşılıksız olan ancak ihsandır. Allah'ın menfaat sağlaması söz konusu olamaz. Allah yarattığı canlılara hayat verme, muktedir kılmama, şehveti ve arzu edilenleri yaratma, akli ikmâl etme gibi değişik şekilde onlara lütuf ve ihsanda bulunur. Allah ivazı mükellef olsun olmasın herkese verir. Sevaba gelince ondan mükellef olmayanlara vermez. Mükellef de sevabı hak ederek elde eder. Allah resul seçtiği Mûsâ'ya çeşitli ihsanlarını hatırlatır, 'risâletim ve kelâmımla seni insanlardan süzerek seçtim şükredici olmak için karşılıksız ilahî mesajları tebliğ et!' der (Abdülcebbar, 2013, s. 1/130, 140, 2/364, 402).

"Allah meleklerden elçileri süzerek seçer (يَصْطَفِي)، insanlardan da" (el-Hac 22/75) âyeti Allah meleklerden bir elçiyi tıpkı insan olan nebi ve resulü sınadığı hususlarda kendilerine uyarı, ikaz ve müjde için seçip gönderdiğini anlatır. Allah nebi ve resule vahiy vermek için meleklerden Cebrâil gibi elçiler seçer de olabilir. Mâtürîdî, "Allah nebiliğe sadece hak edenleri seçer" tezinin bu âyetle çeliştiğini söyler (Mâtürîdî, 2005b, s. 9/413). Bu âyette böyle bir işaret veya delil olmadığını belirten Kâdî'ye göre "melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler kılan (جَاعِلٍ)" (Fâtır 35/1) âyeti ile Hac 22/75. âyeti arasında tenakuz yoktur. Allah bazı nebiler arasından resul seçtiği gibi resullerin hepsi de güzel ahlâkı içeren sâlih amelleri karşılığı Allah tarafından süzülüp seçilmişlerdi. Kâdî, "Allah resulüne lütuflarını tekid için bunu zikretmiş olabilir", der (Abdülcebbar, trs, s. 275, 343).

"De ki: Hamdolsun Allah'a selâm/esenlik olsun süzüp seçtiği (اصْطَفَى) kullarına!" (en-Neml 27/59) âyetindeki "ıstafa" kelimesi kulun iradesiyle birlikte Allah'ın da lütfetmesiyle seçilme anlamı olduğu kanaatini taşıyan Mâtürîdî'ye göre seçilmiş kullar "Resullere selâm/esenlik olsun!" (es-Saffât 37/181) ifadesindeki gibi nebi ve resul olması mümkündür. "Âyetlerimize (ilahî buyruklara ve delillere güvenenler) inananlar sana geldiğinde "Selâm/barış sizinle olsun" de!" (el-En'âm 6/54) âyetine göre müminler de olabilir. Mâtürîdî, ilahî buyruklara uyan delilleri hayatta içtenlikle uygulayanların huzur, esenlik ve mutluluk içinde yaşaması hamdetmeyi gerektirdiği kanaatindedir (Mâtürîdî, 2005b, s. 10/397-8). Kâdî'ye göre bu âyet verilen nimetlerin büyüklüğünü ve bunlara karşılık şükürü ikâmenin kul için gerekliliğini tenbih olmalıdır. Çünkü tazim, itiraf olan tehlil, takdis ve tesbihi kapsayan tahmid ve şükürü bazen dil ve kalb, bazen de bir takım özel amellerle kul kesbeder (Abdülcebbar, trs, s. 304; 1959, s. 5/229 vd; 2013, s.1/134 vd, 218, 270-1).

"Nebi ve resulü âhireti ebedi yurdu düşünerek içten davranan ihlâslılardan (süzerek seçtik). Muhakkak ki onlar katımızda süzülüp seçilmiş (المُصْطَفَيْنِ) hayırlı kimselerdendir" (Sâd 38/46-47) âyetindeki "خالصة/halisatin" kelimesi dünyanın geçici mal, mülk ve servet gibi unsurlardan gönlü arındıran nebi ve resulün göreve lâyık olmasını anlatır. Onlar âhireti hatırda tutmada içten eylemleri sayesinde nebi ve risâlet görevlerini hak ettiler demek olur. Kalbi zihni bir eylem güven sürecinde niyet, irade, ihlâs, azim ve sabır gibi olgular önemli kabul edilir. Mâtürîdî'ye göre bunun aslı şudur: Allah onları bazı görevler için özel olarak seçer. Onların gayretleri ve arzuları âhirete yöneliktir.

Dünyayı âhîret bağlantılı düşünür âhîretlerini inşa ve ihyâ yolunda değerlendirirler. Diğer insanlara üsve-i hasene olması hikmetiyle nebi ve resul Allah katında seçkin kılınmış hayırlılardandır (Mâtürîdî, 2005b, s. 12/266). Kâdî'ye göre Allah vacip hasenattan olanları “أَخْيَارٌ/hayırlılar” ve “مُصْطَفَيْنَ/mustafeyn” diyerek över. Nebi ve resul hayırlılar arasından kesbî olarak süzülüp seçilir (Abdülcebbar, 2013, s. 1/230). İhlâslı ve hayırlılardan olmak kesbî bir kazanımla mümkündür (Râzî, 1981, s. 3/8; Nesefî, 2019, s. 1/344, 870).

“Kullarımızdan süzerek seçtiklerimize (اصْطَفَيْنَا) kitabı miras bıraktık. Onlardan kimi nefesine zâlimdir; zulmeder, kimi muktesit, kimi de sâbikun bi'l-hayrâtır” (Fâtır 35/32) âyetinde miras bırakılan Kitap'tan maksat Mâtürîdî'ye göre ilahî kurallar, kâinat, Levh-i Mahfûz, Kitabı'l-Mübîn veya sünnetullah ile sıhhatli, huzur ve mutluluklar içinde yaşamı öğütleyen ilahî kitapları da kapsayan hidâyet ve şifa kaynağı Kur'an delilleri de olabilir. Hz. Ömer'in (ö. 23/644) “Hayır sahipleri öne geçenlerle muktesitler kurtulur, nefislerine zulmedenler nasûh tövbe ederlerse bağışlanırlar” sözünü nakleden Mâtürîdî, Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) “nefsine zulmedenler ve helâk olanlar münâfiklardır, hayırda yarışan salih amel işleyenlerle muktesitlerin felâha erebilecekleri” öngörüsünü nakleder (Mâtürîdî, 2005b, s. 12/42, 55, 14/361). Kâdî'ye göre miras bırakılmış mustasfî kullardan maksat akıl ve irade ile donatılan insan türüdür. “Rabbimiz! Bizi çıkar, önceki amelden başka sâlih amel yapalım. Size düşünme fırsatı zamanı vermedik mi? Size münzir de gelmişti” (el-Fâtır 35/37) denildiği gibi insan amelîyle rezil acıklı hale düşer. Yani âyette anlatılan bu ayırım kısımları insanların kendi irade ve tercihlerine göredir (Kâdî, trs, s. 344-5; 1969, s. 644).

Kur'an'da Kitap kelimesi Allah'ın ilmini ve hükmünü, vahdaniyyetini ve rububiyetini ilahî otoriteyi temsil eden mecazî bir kullanıma sahiptir (Düzgün, 2015, s. 359). İlahî buyrukları, yaratılış kanunlarını sünnetullah ve âdetullahı içeren kitaba mirasçı kılınan seçilmiş kullar “halîfe” ya da “kerrem” ünvanıyla (el-Bakara 2/30; el-İsrâ 17/70) akıl ve irade ile donatılan sorumluluk sahibi insan türü olmalıdır. Nefsine zulmedenler; büyük günah işleyen, kul haklarına girenler, günaha ısrar edip tövbe etmeyen ve ateşe, cehenneme girenler hep kendi akıl ve iradelerine göre bu durumu tercih ederler. Âdem'den Muhammed'e bütün nebiler hata (zelle) işlediklerinde “nefsime zulmettim” (el-A'râf 7/23; el-Kasas 28/16) diyerek nedâmetle tevbe etmişlerdi. Âyette geçen muktesit; günahları ile sevapları eşit, kul hakları ve büyük günahlardan kaçınan, küçük günahları bulunan, pişman olup tövbe eden sırat-ı müstakîm üzere Kur'an'la amel eden cennete namzet kişilerdir. Sabikun bi'l-hayrât ise; sevapları çok Kur'an'ın ilke ve hükümlerine göre amel eden iyiliklerde yarışan takvâ sahipleridir (Oral, 2024, s. 46 vd). Kâdî'ye göre sevap kazanan cennete namzed kişi Âdemoğullarından ise nebi, seçkin (mustafa), seçilmiş (muhtar) ve benzeri şekilde isimlendirilir (Abdülcebbar, 2013, s. 2/614).

Özetle Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre “ıstafa”, iki yönlü bir hareketi ifade eden hem iradî süzülme kesbîliği hem de iradesiz seçilme vehbîliği açıklayan kavramdır. Aşağıdan yukarıya sâlih amellerle süzülüp çıkan hayırlılar içinden Allah nebi ve resul seçer. Her ikisi aynı anda senkronik olur. Allah seçiyorken nebi süzülüyor demektir. Bu seçkinliğin ebedî vehbî olmadığı, şartların yapılmaması ilahî buyruklara ve delillere uyulmaması, ahde fitrata misaka vefa gösterilmemesi durumunda seçilmişlik sona ermektedir. Vehb ve kesb aynı olayın iki yüzüdür denilebilir.

İctiba: Sâlih Ameline Karşılık Seçilmesi

Kur'an'da nebi ve resul seçiminde kullanılan kavramlardan biri “اِئْتَابًا/ictiba”dır. Havuzda toplama anlamındaki c-b-y'den ictiba; sâlihlerden nebi ve resul seçimiyle toplamak onların rızâsına uygun eylemlerini beğenip seçkin kılmak demektir. Allah, sâlih amel işleyen sâlihler ile hayırlılar arasından seçip nebi ve resul havuzunda onları toplar. İslâm'ı delilleri insanlara açıklama ve öğretme hikmetiyle nebi ve resulleri tarih sahnesine çıkarır demektir (İsfahânî, 2012, s. 222; İbn Manzûr, 1992, s. 14/128 vd). Mâtürîdî ile Kâdî'de konu ile ilgili bazı âyetlerin te'vili şu şekildedir.

“Böylece Rabbin seni (Yûsuf'u) ictiba edecek (يَجْتَبِيكَ)” (Yûsuf 12/6) âyetindeki “yectebike” ifadesi Mâtürîdî'ye göre Rabbin rüyayı göstermekle seni seçtiği gibi onu hayatında gerçekleştirecek

anlamında olabilir. Rabbin ataların İbrâhim ve İshak'ı risâlet ve nübüvvetle ve çeşitli hayırlar sebebiyle süzerek seçtiği, onlara nimetini tamamladığı gibi seni de seçecek sana ve Yâkup âilesine nimetini tamamlayacak da olabilir (Mâtürîdî, 2005b, s. 7/271). Kâdî'ye göre Yûsuf'u ictiba edecek sözü Yâkup'a da Allah'a da âit olabilir. Eğer Yâkup'a âit ise vahiyle Allah bu bilgiyi ona bildirmiş olabilir. Allah'ın sözü ise Yâkup niçin nebiler havuzunda topladığını ondan gizledi denirse hâinlik veya kötülük yapılmasından korktuğu için ona söylememiş olabilir. Nebi ve resulün ictibasını, Allah'ın tebliğ görevi için onu hem kesbî hem de vehbî seçmesidir (Abdülcebbar, trs, s. 189; 1969, s. 461).

“*Nimetlerine şükrettiği için onu (İbrâhim'i) seçmişti (اجْتَبَاهُ)*” (en-Nahl 16/121) âyetindeki “ictiba”, Mâtürîdî'ye göre Allah İbrâhim'i risâlet ve nübüvvet görevi için şükretmesi hikmetiyle seçti anlamında olabilir. Allah onu seçkin kılmış o kavim arasından seçmiş ve uyulacak bir önder yapmış hidâyete yönelmişti. Bu imamet ve hidâyet “Şüphesiz Rabbin beni hidâyete, sapasağlam bir dine, Hanif İbrahim'in dinine ilettiler. O, ortak koşanlardan değildi” (el-En'âm 6/161) âyetindeki gibi İslâm'ı öğretmek şirk türlerinden uzaklaşıp İslâm'ı uygulamak konusundaki önderlik olabilir (Mâtürîdî, 2005b, s. 8/214). Kâdî'ye göre bu âyet hidâyet üzere dolayısıyla seçilmiş olduğuna bir delil teşkil eder. Hz. İbrâhim'in inanç, söz ve eylem olan İslâm'ın delillerini sırat-ı müstakim'de şükür yolunda hidâyete erdirilmesi, nebi ve resul seçilmesini anlatır (Abdülcebbar, trs, s. 134).

“*İşte bunlar Allah'ın kendilerine nimetlerde bulunduğu Âdem'in soyundan gelen nebilerden Nuh ile birlikte taşıdıklarımız, İbrâhim ve İsrâil'in soyundan hidâyet ettiklerimiz ve seçtiklerimiz (اجْتَبَيْنَاهُمْ)*” (Meryem 19/58) âyetinde sayılan nebi ve resullere nimet ve rahmetle kendilerine Allah'ın lütuflarda bulunduğunu hidâyet verilip seçkin kıldıklarını anlatır. Bu âyetin “hak etmeyen layık olmayan hiçbir kimseye Allah vehbî nebilik vermez” vb. görüşü reddettiğini söyleyen Mâtürîdî, Allah bunları kendi katından bir nimet ve lütuf olarak verdiğinin haber verilmesi olduğu kanaatinde (Mâtürîdî, 2005b, s. 9/149). Bu âyetten kesbî nübüvveti nakzeden bir delil çıkarılabileceği kanaatinde değiliz. Âyet onların sâlih amellerle seçkin kıldıklarını anlatıyor da olabilir. Hiçbir eylem yapmadan karşılık görmek ilahî adâlet ve hikmete aykırı olur. Sefeh fiil işlemeyen Allah akıl ve irade vermekle insanı diğer canlılardan seçkin kıldığını sâlih amel işleyenleri nübüvvet ve risâlet görevine seçtiğini anlatıyor da olabilir. Bu aslında büyük bir nimet hidâyet ve lütuf olur. “Bak, düşün! İnsanların bazısını diğerlerinden faziletli kılmışlardır. Elbette âhiretteki dereceler ve faziletler daha büyük olacaktır” (el-İsrâ 19/21) âyeti Mâtürîdî'ye göre dünyada insanlar birbirinden farklı ve birininden üstün oldukları gibi âhirette de mertebe ve dereceleri bakımından da farklı ve üstün olabilirler. Tafdil ve derece denilmesi durumlarının dünyadaki farklılığa göre değil belki Allah katındaki takvâ eylemlerinin işlenip işlenmemesi derecesi ve mertebesine göre olacağına işaret sayılabilir (Mâtürîdî, 2005b, s. 8/249). Dolayısıyla tafdil olmak insanın kesbetmesi sonucudur. “Efdaliyet ve kerem sahibi olmak ancak takvâ eylemleriyle mümkün olur” diyen Kâdî'ye göre nebi ve resul olmak lütuf olduğu gibi tüm insanlar için de lütuf olması gerekir. Bu kişiler nebi ve resul olmayandan muhakkak ki efdâldir (Abdülcebbar, 2013, s. 2/440).

“*Rabbi onu (Âdem'i) seçti (اجْتَبَاهُ), tövbesini kabul etti, hidâyete yöneltti*” (Tâhâ 20/122) âyetindeki “ictebahu” kelimesi Mâtürîdî'ye göre birkaç anlama gelebilir. Rabbi onu tövbe ettiği için seçti. Ya da Rabbi onu risâlet için seçti ve İslâm'a yöneltti. Çünkü İslâm ve imanın her vakit her an için yenilenme ve sâlih amelle ortaya çıkma özelliği vardır. Bir de küfür hallerini her an terketmesi ve bırakması istenir. Bu âyet zâhir anlamıyla itaat, hayırlı fiilleri yaptığı için resul ve nebilik görevi için seçildiği anlamına da gelebilir (Mâtürîdî, 2005b, s. 9/244). “Kendini tevbe ile yenilemeden tevbesinin kabulü muhaldir, kuldân nedâmet ve tevbe eylemi olursa Allah da bunu adâleti, merhameti ve hikmeti ile arındırır” diyen Kâdî'ye göre bu ictibada onun İslâm üzere olduğuna delil vardır. Buradaki ictiba, Âdem'in nübüvvet ve risâlete seçilmesidir (Abdülcebbar, trs, s. 134; 1969, s. 566).

“*Allah dileyeni ictiba eder (يَجْتَبِي) ve kendisine yöneleni de hidâyete iletir*” (eş-Şûra 42/13) âyetine göre Allah kendisinden hidâyet isteyeniyi hidâyete iletir. Yani başarı ve saadetle yaşamaya muvaffak kılar demektir (tevfik). Mâtürîdî hidâyete “Allah'ın kulu doğruya yöneltmesi, sapmaktan

koruması, davet, beyan, başarı ve felâhı yaratmasını Allah'tan dileme" mânalarını verir. Böyle bir talepte bulunmayı Allah özgür iradeye değer verdiği için hidâyete iletmez, huzur, başarı ve mutlulukla yaşamaya muvaffak kılmaz hızlân da bırakır. "Allah isteyen kendine seçer" ifadesi, "Allah isteyen rahmetine kavuşturur" (eş-Şûrâ 42/8); "Kim sadrını/ göğsünü Allah'a İslâm için açarsa Rabbinden bir aydınlanma içinde olmaz mı? Allah'ı anma konusunda kalpleri kasvet kaplamışlara veyl olsun. Onlar apaçık dalâlettedirler" (ez-Zümer 39/22) denildiği gibi âdil, hakîm ve kadîr Allah hidâyet için kendisine yöneleni seçer, seçkin kılar. Kendisine yönelmeyi hidâyet yoluna iletmez ve seçkin kılmaz anlamındadır. Kelâmî literatürde tartışılan tevfiik ve hızlân kulun yaptığı amellerin bir sonucudur (Mâtürîdî, 2005b, s. 2/433, 6/76, 129, 13/177). Kâdî, akıllı bir kimse müşâhede âlemindeki nimetler hakkında akletmeyi tefekkürü yapmayıp gâfil kalırsa Allah'ın âhîret için hazırladığı nimetlerden de gâfil olacağını söyler. Hidâyet; isteyene Allah'ın yol göstermesi, beyanı, delilleri, kulun iradesi, kudreti, ismeti, önceden verilen yardımı ve lütfudur. Kâdî'ye göre râzı olduğu sevap vermeyi vad ettiği eylemleri kim yaparsa onu seçer. Hidâyeti özgür iradesiyle isteyene Allah güveni, ihlâsı, sâlih amel işlemeyi lütfeder, dalâleti isteyene Allah sınırsız adâleti, hikmeti ve kudreti gereği dalâleti yani inkârı, şirki, nifakı ve küfrü verir. İslâmî delilleri insanlara öğreten kendileri de bunları yaşayan elçiler nefislerini gemler, kötülöklere dalmazlar (Abdülcebbar, trs, s. 10, 286, 374; 1969, s. 116-7, 525-6, 649; 2013, s. 1/208-9, 2/672-4; 2017, s. 958).

"Onu (Yûnus'u) seçti (فَأَجْتَبَاهُ)" (el-Kalem 68/50) âyeti Mâtürîdî'ye göre "Rabbi onu elçilik için tercihle seçti onu salihler arasından seçkin kıldı" anlamındadır (Mâtürîdî, 2005b, s. 16/43). Kulun günahattan sonra pişmanlıkla tevbeye yönelmesi, kendini yenilemesi ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmemesi esastır. Nedametle nasûh tövbeden sonra bir defa daha Yûnus'u Allah yüzbin ya da daha fazla topluluğa elçi gönderdi (es-Saffât 37/147). Kâdî'ye göre Yûnus'un yeniden nübüvvet görevine seçilmesi âyetinden onun sâlihlerden olduğu anlaşılabilir (Abdülcebbar, trs, s. 355; 1969, s. 734). Âdem'de azmin Yûnus'da sabrın azlığı (Tâhâ 20/115; el-Kalem 68/48) gibi kesbî eylemleri onların beşer olduğunu gösterir. Hz. Yûnus'un sosyal baskı ve sıkıntılardan kurtuluşun örneği; Hz. Yûsuf gibi zindana hicreti, Hz. Muhammed'in Hirâ'ya girişi karanlık iç âlemde nefsi gemleme, nedâmet ve tövbe ile kendini yenileme, arınma gibi eğitim sonrası başarıya yeniden görev alabilmeye ileten imanî delil olmalıdır. "Eğer yüceliğimizi ananlardan olmasaydı kıyamete kadar onun (zindanın veya sıkıntılarının) karanlığında kalırdı" (el-Enbiyâ 21/87-8; es-Sâffât 37/139-146) ifadesi ile "nefsime zulmedenlerden oldum" diyerek tövbe eden nebi Yûnus İslâm çerçevesinde tebliği yapabilmeye kendisini yenilemişti. Allah da onu gam; sıkıntı, azap karanlıklarından kurtararak yeniden nebilikle görevlendirdi (es-Sâffât 37/147; el-Kalem 68/50). Bu olay nebi ve resulün kesbî eyleminden sonra vehbî seçiminin bir delili de sayılabilir. Mâtürîdî'ye göre onlar, insanlara İslâm'ı öncelikli öğretmek için seçilmişlerdi (en-Nahl 16/36; el-Enbiyâ 21/25). Saadetli yaşamak için fert ve toplum hayatında önemli olan psikolojik, sosyolojik vb. düstur ve ahlâkî ilkeler olan deliller Âdem'den Muhammed'e hiç değişmemişti (Mâtürîdî, 2005b, s. 4/110, 6/169, 191, 237, 13/95-6). Kâdî, "bir şeyin tek ve biricik olmasını sağlayan şey" anlamında olan Allah inancını kelâmcıların "subûtî ve selbî sıfatlarda kendisine lâyük olan şekilde Allah'ı bir ve ortaktan münezze olarak bilme ve ikrâr etme" şeklinde açıkladıklarını belirtir. Kişi Allah'ın var ve bir olduğunu bilse bunu ikrârla amele dökmezse Kâdî'ye göre "muvaahhid" yani Allah'a doğru, düzgün ve isabetli şirkten uzak bir şekilde inanan (güvenen) olmaz (Abdülcebbar, 2013, s. 1/208-9). İslâm inancının amele yansması Kâdî açısından nebi ve resul seçiminde önemli bir kriter olmalıdır. Özetle Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre nebi ve resul seçiminde kullanılan kavramlardan biri olarak "الْجُتْبَا/ictiba", rızasına uygun eylemlerini beğenip Allah'ın seçkin kılması, "sâlih amel" işleyen sâlihler, hayırlılar ve muhsinler arasından seçerek nebi ve resul havuzunda toplamasıdır. Dolayısıyla "ictiba"nın kesbîliği ve vehbîliği ifade eden çift yönlü anlam alanına sahip bir kavram olduğu düşünülebilir.

Menn: Sâlih Amele Karşılık İyilik, Lütuf ve İhsanda Bulunma

Nebi ve resul seçiminde geçen kavramlardan biri olan "مَنَّ/menn", bahşetmek, ikrâm, iyilik ve lütuf, iyilikte bulunmak, karşılıksız ihsân demektir. Mülk, para ve servet sahibine güç ve kuvvet

vermesi menn'le ifade edilir (İsfahânî, 2012, s. 1015; İbn Manzûr, 1992, s. 13/417 vd). İmanı gönülün sevmesi, inkârî çirkin görme ilahî menn lütuf olur (el-Hucurât 49/7, 17). Her tür menni; nimeti, ihsanı ve lütfu gerçek anlamda Allah verir. Nebi ve resul seçimi olarak menn; sâlih ameline karşılık nübüvvet ve risâlete seçilen ile ilahî mesajları alıp saadetler içinde yaşayanlar açısından iyilik, ihsan ve lütuf olmasını anlatır. Mâtürîdî ile Kâdî'de konu ile ilgili birkaç âyetin te'vili şu şekildedir.

“İçlerinden kendilerine Allah'ın âyetlerini okuyan, onları arındıran, onlara kitap ve hikmeti öğreten resul göndermekle Allah müminlere menn'de (مَنَّ) bulunur” (Âl-i İmrân 3/164); “Mûsâ ve Hârûn'a menn'de (مَنَّتَا) bulunduk” (es-Saffat 37/114) âyetlerinde geçen menn; büyük bir lütuf, nimet, rahmet ve ihsan demektir (İsfahânî, 2012, s. 1015; İbn Manzûr, 1992, s. 13/417 vd). Mâtürîdî'ye göre nübüvvet ve risâlete Hz. Muhammed'in süzülüp seçilmesi ona mal ve mülk verilmekten daha hayırlıdır. İman etmeleri sebebiyle müminlere vadetmiş olunan sevap ve mükâfat, dünyada âhirette mutlu yaşam onların mal mülk ve evlatlarından daha hayırlı olur (Mâtürîdî, 2005b, s. 13/245). “Allah yarattığı canlılara değişik şekillerde menfaat sağlamakla onlara menn'de bulunur” diyen Kâdî'ye göre tevfiğ ve ismet de denilen lütuf, kişinin vacibi seçmesini ve kabihten sakınmasını yahut da insanın vacibi ihtiyara veya kabihî terke daha yakın olmasını sağlayan şey demektir. Nebi ve resul seçimi mükellefler için menn; nimet, ihsan ve lütuf olur (Abdülcebbâr, 2013, s. 1/104, 2/354, 436). Lütuf ve nimeti Kâdî, Allah için vacip gerekli kabul ederken Mâtürîdî ise ilahî iradeye kalmış mümkün olduğunu kabul eder. Nebi ve resul seçilmesi olarak menn; kendileri ve diğer insanlar yönünden iyilik, lütuf ve ihsan olarak bakılabilir.

“Elçiler insanlara ‘biz de sizin gibi beşeriz. Fakat kullarından kim isterse Allah ona mennde (يُئْتِي) bulunur’ dediler” (İbrâhim 14/11) âyeti hakkında Mâtürîdî, buradaki “menn”, insan cevherinde risâlet bulunur gibi düşüncelere reddiye gibidir der. Seçilmeden önce iyi doğru karakter sahibi olan nebiler nefislerini gemliyorlar, kendilerine ve çevrelerine yararlı iş ve eylem yani sâlih amel işliyorlar nebi ve resul olmayı hak ediyorlardı. Bâtıl, fâsit amelleri işlemekle nübüvvet, risâlet ve sâlihlik gibi haller hak edilemez. Allah “sâlih amel” işleyenler arasından bu görevi seçmekle hem seçtiği kişiye hem de gönderdiği insanlara menn'de yani büyük bir iyilik, ihsan ve lütufta bulunmaktadır (Mâtürîdî, 2005b, s. 7/439). Bu te'viliyle Mâtürîdî'nin nübüvvet ve risâlete kesbî seçime işaret ettiği düşünülebilir. Kâdî'ye göre burada nebi ve resule kendilerinin bir beşer olduklarını söylemeleri üzerine elçiler, sâlih amele karşılık Allah'ın iyilik, ihsan ve lütufta bulunduğunu söylerler. İslâmı açıklamak, öğretmek ve göstermek, cennet gibi saadetli yaşamaya yardımcı olmak için beşer türünden kendilerinin bu göreve seçildiklerini anlatırlar. Kâdî, “kesbî olan itaatler ilahî yardım ve lütufla vehbî olarak gerçekleşir, masiyetler için aynı şeyi söylemeyiz. Bunlar kulların kendilerine âit olmalıdır”, der (Abdülcebbâr, trs, s. 208). İnsanın ameli; işlevsel aklı, niyeti ve iradesi olurken buna karşılık Allah'ın fiili de; imanı, nimeti, ihsanı, lütfetmesi ve rahmet etmesidir. Dolayısıyla nebi ve resul seçiminde menn; masiyetlerden özgür iradesiyle nefisini gemleyip kaçınması ile sâlih ameline karşılık ilahî lütuf ve ihsan olarak nübüvvet ve risâlet görevini hak etmeyi anlattığı düşünülebilir.

Utiye: Terbiye ile Kıvama Geldiğinde Seçme

Kur'an'da nebi ve resul seçimi ile ilgili zikredilen kavramlardan biri de “utiye/وُتِيَّةٌ”dir. Gayret ve çabayla kıvama gelmek anlamındaki ata-utiye; plan program dahilinde eylemlere Allah'ın başarı ve mutluluk vermesi, terbiye ile kıvama gelme, yapıp getirme, zekâtı verme gibi psikolojik ve sosyolojik planlı eylemleri ifade eder. “Utiye: biz verdik” ifadesi “kendilerine verildi” ifadesinden daha etkilidir. Nübüvvet ve risâlet görevinin eğitimle kıvama gelen sâlihlerden özenle seçilip verilmesi “ata-utiye” kelimesiyle ifade edilir (İsfahânî, 2012, s. 63; İbn Manzûr, 1992, s. 14/17 vd). Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre konu ile ilgili birkaç âyetin te'vili şu şekildedir.

“Allah'ın (kıvama geldiğinde) kitap, hüküm ve nübüvvet verdiği (يُؤْتِيهِ) beşer birinin insanlara ‘Allah'a değil bana ibadet edin’ sözü olamaz” (Âl-i İmrân 3/79) âyetinde Allah'ın eğitim ve sınamayla seçtiği bir insanın halka böyle bir şey söylemesi Mâtürîdî'ye göre mümkün değildir. ‘Bana ve meleklere ibadet edin!’ diyerek İslâm dışı istekte bulunan kişi yalancı ve sahtekârdır.

“İsrâiloğullarına kitap, hüküm ve nübüvvet verdik (آتَيْنَا)” (el-Câsiye 45/16) ifadesindeki gibi nübüvvet, tarihte çok sayıda resul ve nebi gönderilen İsrâiloğulları arasında bilinen bir kavramdır. Allah kime nübüvvet ve risâlet vereceğini en iyi bilir, O, elçiliğini ihanet eden ve gizleyen bir beşerin kalbine ilahî mesajları tevdi' etmez (Mâtürîdî, 2005b, s. 2/436, 13/328). Allah görünen görünmeyen tüm yaratılmışları yalnız kendisine “ibâdet” için yarattığını belirten Kâdî'ye göre ilahî mesajları değiştiren, gizleyen kendini Allah yerine koyarak vahyi ileten kelime ve kavramları tahrif ve tebdil edenlerle Hristiyanların ekserisinin “İsâ'ya ibadet edin!” demesi gibi nebi seçilmiş hüküm ve kitap ilmine vakıf birisinden İslâm dışı böyle bir cehâleti yapması beklenmez, der (Abdülcebbar, trs, 70).

“Onlar kitap, hüküm ve nübüvvet verdiklerimizdir (آتَيْنَا)” (el-En'âm 6/89) âyetindeki verilenler kitap (Kur'an ve evren), hüküm ve nübüvettir. Kulları arasından şirk koşmayan sâlih, hayırlı kişilere aklî delilleri idrâk, hüküm yeteneği ve nübüvvet verildiğini anlatır. “Risâleti kime vereceğini (أوتِي) Allah daha iyi bilir” (el-En'âm 6/124) âyetinde asıl hikmet, insanlar büyük şahsiyetlere fitraten uyarlar ama orta halli olanlara nebilik ve risâlet verilirse imanî delillere daha aklî ve mantikî şekilde uyabilmelerini anlattığı şeklinde te'vil eden Mâtürîdî'ye göre bu âyet nebilîği onu zâyî edecek lâyük olmayan kişiye bağış ve lütuf olarak vermez demektir. Böyle birine verecek olsaydı risâlet ve nübüvvet zâyî olur giderdi (Mâtürîdî, 2005b, s. 5/135, 208). Allah, bu yüce makam için insanların içinden akıl, anlayış ve genel tavırları itibariyle nefsini gemlemiş hayırlıları ve sâlihleri seçkin kılar. Câhil ve şerirlere nübüvveti ve risâleti vermez (Nesefî, 2004, s. 2/104). Kâdî, zâtıyla âlim Allah'ın nübüvveti ve risâleti kime vereceği malumatları yaratılmışlardan daha çok bilmesi gerektiği kanaatinde. Allah âdil, hakîm olduğundan kullarına asla zulmetmez; bir defada veya değişik vakitlerde ya da onun menfaatini gördüğü bir noktada kula hak ettiğinden daha fazlasını veren olduğu aklen ve naklen bilinmektedir (Abdülcebbar, 2013, s. 1/258, 2/126, 318). Kâdî, âyette ilahî ilim öne çıkarıldığı, nebi ve resullüğü kesbî hak ettiklerini söylemektedir.

“Bu Allah'ın fazlıdır, isteyenin kıvamı geldiğinde onu verir (يُؤْتِيهِ)” (el-Cuma 62/4) âyetinde geçen فَضْل/ fazl ile Mâtürîdî'ye göre nübüvvet ve risâlet kastedilir. Yani beşer türünden nübüvvet ve risâlete lâyük ilahî rızaya uygun amelleri dolayısıyla onları seçkin kılar ve onlara bu görevi kıvamına geldiklerinde verir. Yahut kitaptan ve hikmetten oluşan o fazl kulların özgür iradeleriyle yaptıkları sâlih amelden sonra Allah'a âit vehbî olup dilediğine verir demektir (Mâtürîdî, 2005b, s. 15/154). Kâdî'ye göre bu âyet özellikle kitap, nübüvvet ve risâlete delâlet etmez. Çok geniş kapsamlı olan فَضْلُ اللَّهِ/Allah'ın fazlı yalnız bunlarla alakalı olmayabilir. Ama bir önceki âyetle birlikte düşünüldüğünde nübüvvet kask edilebilir. Nübüvvet ve risâlete Allah terbiye edilen lâyük kullarından seçer, kıvamına geldiğinde de onlara bu görevi verir (Abdülcebbar, trs, s. 424; 1969, s. 724). Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre insan aklını işlevsel hale getirmesiyle niyeti ve iradesini sâlih amele yönlendirmesi sonucu Allah'ın kuluna imanı, nimeti, başarı ve mutluluğu vermesidir. Nebi ve resulün sınama eğitim süreçlerinden kesbî gayret ve çabayla kıvama gelmesinden sonra azim ve sabırla yaptığı sâlih amelinde karşılık nübüvvet ve risâletin verildiğine “utiye/أُوتِي” kavramının işaret ettiği söylenebilir.

İhtera: En Hayırlı ve Lâyık Olanı Tercihle Seçme

Kur'an'da nebi ve resul seçiminde zikredilen kavramlardan “ihtera/أَحْتَرُ”, iki şeyden birini diğerine tercihle üstün bir konumda tutmak, daha iyi ve güzel olanı istemektir. Bir yönüyle kavram en hayırlı ve lâyük olanın diğerlerinden tercih edilip seçilmesini anlatır. “İrade” bir fiile yönelme ve harekete geçme gücünü ifade ederken “ihtera” ise birkaç şey arasından birini bilinçli ve gönül rızâsıyla hayırlı olanı seçmektir. Hem kesbîliği hem de vehbîliği içeren irteda, ihtera ve ıstafa aynı olduğu kabul edilir (İsfahânî, 2012, s. 366-7; İbn Manzûr, 1992, s. 4/266). Nebi ve resul seçimi konusunda ihtera; ilahî iradenin musibet ve nimetlere karşı kulun yüce göreve lâyük bir şekilde sabırla yetiştirilme, büyütülme sonrası nübüvvet ve risâleti daha iyi ve güzel maslahata uygun yapabilmesinden dolayı ilahî iradenin tercihiyle seçilmesini anlatır. Mâtürîdî ile Kâdî'de konuyla ilgili birkaç âyetin te'vili şu şekildedir.

“Ben seni seçtim (اخْتَرْتُكَ)” (Tâhâ 20/13) ifadesi Mâtürîdî’ye göre “Ben seni sanatla yaptım yetiştirdim (اصْطَفَيْتُكَ)” (Tâhâ 20/41) denilmesi gibi ya risâlet ve nübüvvet vererek ya da başka lütuflarda bulunarak seni tercih edip seçtim anlamında bazı üstün özellikler ve sebeplerle başkalarına tercih olmalıdır. Mûsâ çeşitli fitne ve olaylardan sılandıktan sonra (ala kaderin ma‘lum) ister kesbî ister vehbî seçilmiştir. Vahyi, işlevsel akıl, yetenek ve kabiliyetleri doğrultusunda İslâm’ı anlatma ve öğretme hikmetiyle başkalarına tercihtir. Mûsâ’nın kavminden yetmiş kişiyi seçmesi “ihtare (اخْتَارَ)” (el-A‘râf 7/155); kura ile veya yetenek sebebiyle olabilir. Vahye şâhitlik etmeleri veya kendisiyle beraber gelmeleri için de seçmiş olabilir. “Rabbin, dilediğini yaratır ve seçer (يَخْتَارُ)” (el-Kasas 28/68) ifadesi Mâtürîdî’ye göre Allah risâlet için seçer ve tercih edip görevlendirir demektir. “İsrâiloğulların ihtiyar edilmesi (اخْتَرْنَا)” (ed-Duhân 44/32), çalışma, üretim sebebiyle ilmin önemini anlatmak için tercih sözkonusu âlemlere üstün kılınmalarını anlatır. Bu âyet “nesnelere tanımak konusunda diğerlerini İsrâiloğullarına muhtaç kıldı, bu sayede onlar diğerlerine karşı ihtiyar edilmeyi ve üstün gelmeyi hak ettiler” mânasına gelebilir (Mâtürîdî, 2005b, s. 6/71, 9/184, 197, 11/70, 13/305). Kanaatimizce Mâtürîdî, bu te’viliyle sâlih amelin nebi ve resul seçiminde etkisine işaret etmektedir.

“Rabbin, dilediğini yaratır ve tercih eder (يَخْتَارُ)” (el-Kasas 28/68) ifadesi Kâdî’ye göre “putlara tapmanı değil Allah’a iman ile ibadet edenini seçer” demektir. İlahî irâde, meşîet, kasd, rızâ, mahabbet kelimeleriyle “ihtiyar” ilişkilendirilir. Allah, zâtı ile Kadîr ve Alîm’dir fakat O’nun mürid irade edici oluşu “zâtı ile değil hâdistir” görüşünü savunan Kâdî’ye göre irâde/ihtiyar sıfatı adâlet ve hikmete dayanır. Allah’ın nebi ve resulü ihtiyarı adâlet ve hikmet üzerine olduğunu gösterir. Hikmeti de mükellefler için bir lütuf ve fayda sağlamak için olmalıdır (Abdülcebbâr, 1959, s. 5/248, 6/149-150; 1971, s. 226-7; 2013, s. 2/214, 436; trs, s. 311). Özetle söylemek gerekirse Mâtürîdî ile Kâdî’nin bakış açısına göre nebi ve resul seçiminde “ihtera/اخْتَرُ” veya ihtiyar kelimesinin hem kesbîliği hem de vehbîliği anlatan çift yönlü bir anlam özelliğine sahip olduğu söylenebilir.

Sana‘a: Estetik, İçten ve Zevkle İşini Yapmanı Seçme

Kur’an’da nebi ve resul seçiminde zikredilen kelimelerden olan “sana‘a/صُنْعُ”; bir fiili icat etmek, özenle yapma, işi maharetli, sanat ihtimamı göstererek bir şeyi gönülden zevk ve estetikle yapmak, yetenekleri geliştirmek, yetiştirmek ve büyütme demektir. Nebi ve resul seçiminde sana‘a; nübüvvet ve risâlet sanatını gibi en güzel ve yararlı bir şekilde içtenlikle zevk ve estetikle yapacak bu liyakat ve yetenekle büyütüleni ve yetiştirilene bu göreve lütufla seçmektir (İsfahânî, 2012, s. 601-2; İbn Manzûr, 1992, s. 8/208). Mâtürîdî ile Kâdî’ye göre konu ile ilgili âyetin te’vili şu şekildedir.

“Gözümün önünde sanatla yapmanı büyütmen için (لِصُنْعِ)” (Tâhâ 20/39) ifadesi Mâtürîdî’ye göre “muhafazam altında, bilgim dahilinde nebi ve resul olacak” demektir. “وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا.” (Hûd 11/37) denilmesi “gözümüzün önünde gemiyi sağlam, düzgün sanatla yap!” demek gibidir. Âyette geçen “ayn” kavramı yaratılmışlar gibi hakikî anlamıyla mânalandırılmaz. Mâtürîdî, “Allah hakkında bu tür mecazî ifadeler gerçek anlamda düşünüldüğünde teşbih ve teccim düşüncelere kapı aralayabileceğinden bunları dilin kurallarına göre anlama uygun gelen tarza idrâke yönelik te’vil etmek en güzeli ve tutarlı yoldur”, der. Sanat, “etkane”; her şeyi güzel, muhkem ve sağlam yaptı demektir. “Bu her şeyi sapaş sağlam yapan Allah’ın bir sanatıdır (صُنْعُ اللَّهِ)” (en-Neml 27/88) ifadesi bir şeyin sağlam, güzel ve yerli yerinde yaratılmasını anlatır (Mâtürîdî, 2005b, s. 9/184-7, 10/473). “Gözüm üzerinde” ifadesinin anlamı, sanatçı gibi zevkle ve içten yapılması, yetiştirilmesi ilimle gerçekleşmesidir. Ayn, bazen ilim anlamındadır (Hûd 11/37). “Allah’ın sanatı” ifadesi “kabaihten yaratmadığını anlatır” diyen Kâdî’ye göre kulun fiili olan sanat, Allah’ın icrâ ettiği âdete sünnetullahaya dayalı bir takım tecrübelerden ibarettir. “Nübüvvet ve risâlet sanatını düzgünce yapabilecek karaktere gelebilmek için özene bezene yetiştirin terbiye edin! Gemiyi yaratılış kuralları sünnetullahaya uygun yapınız. Bilgim dahilinde âdetullahaya sünnetullah’a uygun bir şekilde gemi sağlam yapılıyor, sanat gibi estetik göze zevk veren bir eser ortaya çıkıyordu” anlamlarında olabilir (Abdülcebbâr, 1969, s. 380 vd, 451-2; 1971, s. 214; 2013, s. 1/366; 2017, s. 1168).

Nebi ve resul ruhlarının vehbî ve kesbî “kudsî ruh”, nübüvvet ile risâleti de “estetik ve zevk” olarak tanımlayan Gazâlî (ö. 505/1111), “bu tür ruha sahip olanlar gaybî parıltılar, dünya ve âhiret hikmetleri, hükümleri, göklerin ve yerin melekütünden bir parça açılır ki aklî ve fikrî ruhlar bunları idrâkten âciz kalır” (Gazâlî, 1994, s. 55) der. Fert ve toplum hayatından insanın huzur ve mutlu bir şekilde yaşamasının anahtarı; içten severek yaptığı, vaktini değerlendirdiği, iaşenini kazandığı ilahî rızaya uygun, güzel, sağlam, estetik ve faydalı işlerde çalışması denilebilir. Huzurlu ve mutlu yaşamak isteyen zamanını güzelce değerlendirmeli üretken olmalı, işlerini gönülden yaparak sâlih amele dönüştürmelidir (Oral, 2021, s. 180). Hüsrâna uğramadan saadetle yaşam için yapılan meslek, üretim ve işlerin içten, güzel, iyi, doğru, sağlam ve estetik yapılması gerektiğini söyleyen Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre nebi ve resul seçiminde sana 'a; nübüvvet ve risâlet sanatını içtenlik, zevk ve estetikle yapmanı bu liyakat ve yetenekle büyütülen ve yetiştirilenin seçimi şeklinde düşünebilir.

İrteda: Sâlih Amelinden Râzı Olduğu Kulu Seçme

Rıza ve râzı kökünden “irteda/ارْتَضَى”, içten yapılan iyi ve güzel eylem yani sâlih amel dolayısıyla râzı olmaktır. Kur'an ve İslâm yolu sırat-ı müstakîm üzere sâlih amel işleyenden (el-Enbiyâ 21/28; en-Nûr 24/55) Allah râzı olur (İbn Manzûr, 1992, s. 14/324). Kur'an'da “Gaybı bilen (Allah) gaybını hiçkimseye zâhir etmez. Ancak râzı olduğu (ارْتَضَى) resulü hariç” (el-Cin 72/26-27) ifadesinde geçen “irteda” kelimesi Mâtürîdî'ye göre “ihtâre” ve “ıstafa” demektir. Allah'ın râzılığı, kulun yaptığını beğenip dünya ve âhirette iyi ve güzel muâmelesidir. Bu, risâletinden râzı olunan kişi ile ilahî mesajı alan insanlara bahşedilmiş büyük nimet olur (Mâtürîdî, 2005b, s. 16/186). Rızâyı mükâfat, gazabı cezalandırma irâdesi olarak te'vil eden Kâdî, “irteda”, Allah'ın râzı olduğu nebi ve resul olduğu kanaatindedir. Çünkü muhabbet, rızâ ve irade aynıdır, Allah'ın râzı olduğu şeyden kulun da râzı olması “rıdvân"dır. Kâdî'ye göre Allah kulun ancak ibadet ve şüküründen râzı olmaktadır (Abdülcebbar, 1959, s. 5/248; 1969, s. 570; 2013, s. 2/260; 2017, s. 874).

Ceale: En Uygunu Karar Verme Hükmedip Seçme

Kur'an'da nebi ve resul seçiminde zikredilen kavramlardan biri de “ceale/جَعَلَ”dir. Yanlış doğru, iyi kötü fiilleri pekiştirici geniş bir anlam alanında kullanılan “ceale” kelimesi; “yapmak, kararlaştırmak, dönüştürmek, isimlendirmek, zannetmek, yaratmak, açıklamak, şerefliendirmek, hüküm vermek” demektir. “Feale” ve “sana 'a” fiillerinden daha genel anlam ifade eder. Ceale kökünden kelimeler Kur'an'da 346 yerde geçer. Yaratmak, görevlendirmek ve nitelendirmek şeklinde mâna verilir (Okuyan, 2013, s. 178-9). Kur'an'da nebi ve resul seçimi için en uygun kişinin seçilmesine karar verildiği, şerefli bir konuma getirilmesine hükmedildiği anlamındadır (Ferâhîdî, 2003, s. 1/229-30; İsfahânî, 2012, s. 235; İbn Manzûr, 1992, s. 11/110 vd). Mâtürîdî ile Kâdî “ceale” kelimesiyle ilgili bazı âyetleri şöyle tevîl ederler.

“Benim nebi seçilmeme karar verildi, hükmedildi (جَعَلَنِي)” (Meryem 19/30) âyetindeki “cealenî” ifadesi Mâtürîdî'ye göre Âsâ'nın nübüvvet ve risâlet gibi şerefli bir göreve seçilmesine karar verilip hükmedildiğini müjde olarak anlatır (Mâtürîdî, 2005b, s. 9/134). Kâdî ise Âsâ büyüdüğünde nübüvvet ve risâlete seçileceğini yaşadığı müddetçe salât ve zekât gibi fert ve sosyal hayat için yaşamsal amelleri yapması sonucu şerefli konuma hükmedileceği ilahî kuralımı söyler. Kâdî, “iman ve itaat gibi ilahî lütuflar önceden şükür için zikredilebilir”, der (Abdülcebbar, 1969, s. 554).

“Biz ona (İbrâhim'e) rahmetimizden İshak ve Yâkub'u vehbettik. Hepsini (sâlih amelinden dolayı) sâlihliğe-nebiliğe seçmeye karar verdik (جَعَلْنَا)” (Meryem 19/50; el-Enbiyâ 21/72) âyetindeki “rahmetimizden” ifadesi Mâtürîdî'ye göre nebi ve resul seçilmeye karar verilmeyi anlatır. ‘Lisanün sıdkün aliyyen’ (Meryem 19/50) deyişi hakkında Mâtürîdî, “İslâm'ı içeren kitaplar ve nebilerle İbrâhim gibi Hanîf ehli elçilerin İslâm'ı açıklayan, yaşayan doğruluk dürüstlikle anılan karakterli ‘üsve-i hasene’ kişiler” olabileceğini söyler (Mâtürîdî, 2005b, s. 9/144). Sâlih ameline karşılık Hz. İbrâhim'in imam kılınmasını onun nebi seçilmesi şeklinde te'vil eden Kâdî'ye göre burada özel olarak nebi ve resul seçilme zamanı zikredilmez. Onların sâlihlerden seçildiği bunun da

irade ve aklî melekeleriyle kesbî olduğu genel mânada anlatılır (Abdülcebbar, trs, s. 249; 1969, s. 180, 573). İmam seçilme niteliği kesbî akıl, ehliyet ve yetenek vb. çabalarla olmaktadır.

“Onu (Mûsâ’yı) resullerden olmasına hükmedeceğiz karar vereceğiz (جَاعِلُوهُ)” (el-Kasas 28/7) âyetinde Hz. Meryem’e meleğin vahyi anlatılır. İbrâhim’in eşine vahyi gibi Mûsâ’nın annesine de nebi olmadan risâlet vahyine benzer vahyedilmesi mümkündür diyen Mâtürîdî, “Mûsâ’ya âit bazı nebilik belirtileri alâmetleri ve delilleri sayesinde annesi Mûsâ’nın kendisine geri verileceğine ve belirli bir döneme kadar nebi olarak kalacağını bilmektedir”, der. Kâdî’ye göre vahyin risâlet ve haber verme konumunda değil, ilham ve kalbe bazı mânaları atılması veya Cebrâil’in uykuda vahyetmesi olabileceği te’vilini yapar (Mâtürîdî, 2005b, s. 11/43; Abdülcebbar, trs, s. 308).

“Sen kitap nedir iman nedir bilmiyordun; velakin onu dileyen kullarımızdan hidâyete ileten bir nûr olmasını kararlaştırdık (جَعَلْنَاهُ)” (eş-Şûra 42/52) âyeti sırat-ı müstakîm’de ilahî mesajları ve imanî hikmetleri içeren iradî aklî eylemlerin nûr hidâyet olduğu kanaatini taşıyan Mâtürîdî’ye göre bu âyet “daha önceki Tevrat ve İncil gibi kitapların içeriğini, değişmeyen imanî konuları bilmiyordun, ümmî saf, duru bir şekilde tek Allah’a inanan kötülöklere bulaşmamış İbrâhim’in yolu hanîf üzere hareket ediyor, sâlih amel işliyordun”, anlamında olabilir. Anne karnındaki çocuğun gözü ve kulağı işlevsel olmadığı için görmek ve işitmekle nitelenmediği reşit ve bulûğ çağı öncesi çocuklara câhil denilemeyeceği gibi birinin araştırma ve öğrenme imkânı yoksa kınanamayacağı kanaatindedir. İnsanlar hiçbir şey bilmiyorken annelerin batnından Allah çıkarıp kulaklar ve gözler vermeye hükmettiği (جَعَلَ) gibi (en-Nahl 16/78) kişi aklî imkânı ve sıhhatli olunca sorumlu olur. Mâtürîdî, düşünme melekesine ve öğrenme vesilelerine sahip biri bu vasıtaları terkettiğinde câhillikle nitelenebileceği kanaatindedir. Fıtratı zararlı hal ve unsurlardan korumak, sorumluluk bilinci ile akıl, duyu ve duyguları eğitmek, zamanı gaflet ve hüsrândan uzak yararlı işlerde değerlendirmek her akıllı kişi için insanî ahlâkî bir yükümlülüktür (Mâtürîdî, 2005b, s. 13/217). Kâdî’ye göre Şûra 52.âyet Hz. Muhammed’in nübüvveti seçilmeden önce İbrâhim şeriatı veya başka dinlerle mükellef olmadığını, önceden ilahî buyrukları ve hikmetlere güvenip uygulamanın önemini bilmediğini de açıklar. Nebi ve resul de her mükellef gibi sırat-ı müstakîm üzere hidâyeti öğrenip sâlih amel işlemekle mükelleftir. Bu âyet hidâyetin mükelleflere eşit bir şekilde verildiğini de anlatır. Allah akıllı insanlara ilahî buyruklara güvenmeyi ve sâlih amele hidâyet eder. “O seni yetim bulup barındırmadı mı? Seni dalâlette bulup hidâyete iletmedi mi?” (ed-Duhâ 93/7) âyeti gibi “nübüvvet nedir haberin yoktu kitap ve Kur’an nedir bilmiyordun!” denilmektedir (Kâdî, trs, s. 376; 1969, s. 678; 2017, s. 176).

Kelamî düşüncede Şûra 52.âyet delil alınır fetret ehlinin sorumluluğu tartışılır, bazı âyetler ışığında azapla ilişkilendirilir (el-İsrâ 17/15; eş-Şuara 26/208-209; el-Kasas 28/59). Sapmaların olduğu elçinin seçilmediği dönem ve toplumu anlatan fetret; İslâm’ın inanç, söz ve eylem olarak unutulması, zayıflaması, sosyal hayatta izlerinin silinmesidir (Mâtürîdî, 2005a, s. 320-1; 2005b, s. 4/191; Zemahşerî, 2016, s. 2/401; Râzî, 1981, s. 11/199). Eş’arî gelenekte resul ve kitap ulaşmadığı için ehl-i fetrete azap olmaz. Akıl yeterli değildir (Şehristânî, 2009, 362 vd; İbn Hazm, 2017, s. 2/1071, 3/64, 128). Aklî ve insanî ahlâk amellerin geri plana itilmesine itiraz eden Mâtürîdî’ye göre psikososyal, fizyolojik ve ekonomik sıkıntı, dert, hastalık ve musibetler de ateş ve azap kavramına dâhil edilebilir. “Siz bir ateş çukurunun tam kenarındayken Allah sizi kurtarmıştı” (Âl-i İmrân 3/103) âyetindeki gibi İslâm dışı kabullerin tümü ateş azabıyla nitelenebilir. Resul seçilmezse ya da ilahî mesaj ulaşmazsa Allah helâk edip azap eder mi? sorusuna Mâtürîdî şöyle cevap verir:

Allah elçi seçmeden onları uyarmadan önce helâk edip azap etmez diyen(Şafiiler ve Eş’arî)ler görüşlerine Tâhâ sûresi 134.âyette geçen ‘Bundan önce onları azap edip helâk etmiş olsaydık Rabbimiz! Bize bir elçi seçseydin şu zillet ve rezillik başımıza gelmeden senin âyetlerine (İslâm’ın ilke ve hikmetlerine) uyar kurtulurduk’ diyeceklerdi âyetine sarılırlar. Bize göre Allah bir topluluğu resul seçmeden önce de helâk ile azap edebilir. Onlara akıl diye bir beyyine vermiştir. Eğer iyi bir şekilde düşünüp baksalardı Allah’ın üzerlerindeki hakkını anlayıp idrâk edebilirlerdi (Mâtürîdî, 2005b, s. 9/253).

İnsanda bulunan en aziz ve yüce şey olan “aklı” iyi kötü, doğru yanlış kullanmakla “alâ-yı illiyyin”e çıkabilir ya da “esfel-i sâfilin”e düşebilir (Mâtürîdî, 2005b, s. 2/23, 17/264). Kur’an’da geçen “resul ve uyarıcı” kelimelerini Mu‘tezile ve Hanefî-Mâtürîdîler “akıl” diye te’vil ederlerken Şafîi-Eş‘arîler ise “elçi ve ilahî mesaj” şeklinde yorumlarlar. Aklı ve tefekkürü dışladığı izlenimi veren bu tür yorum, fert ve toplumları cehâlette bırakıp araştırmamaya, sorumsuzluğa, cebrî kaderciliğe dolayısıyla azap, atâlet, sefâlet gibi rezil bir hayata yönlendirebilir. Bu psikososyal sorunu inceleyen bazı âlimler ‘resul seçilmediyse azap etmeyiz’ ifadelerini ‘Biz akıl eçisi yoksa azâb edici değiliz’ gibi te’vil ederler (Zemahşerî, 2016, s. 2/401; Râzî, 1981, s. 20/174-5).

Selefi ve Eş‘arîlerin ‘fetret ehline sorumluluk ve azap olmadığı’ tezine itiraz eden Mâtürîdî, ilahî buyruklara ve delillere güvenen kişi ma‘rûf ve münkeri kafadaki göz ve kulakla değil kalp gözü kulağı “basîret” ile akıl gözü kulağı “firâset” ile görür, işitir ve anlar, der. Mümi(ilahî buyruklara, delillere güvene)nin önemli bir özelliği akıl ve vicdanın uygun gördüğü ma‘rûf’u yaşaması, akıl ve vicdanın kötü, çirkin yanlış gördüğü münkerden kaçınmasıdır. Aklını doğru, iyi ve güzel yerlerde kullanmayan, delillere; evrensel ahlâk, iyilik ve güzelliklere sırt çeviren, gaflet ve inatla inkâra saplanan, çevresinde yaygınlaşmış inanışlarla yetinip araştırmayan sorgulamayan akıl gücü de olan insanın herhangi bir mazereti yoktur. “Nefsini tanıyan Rabbisini de tanır” ilkesi ile psikolojik iç hallerin gözlemlenmesini zararlı hallerden korunmada tedbir alınmasını öngören Mâtürîdî, fetret halleri de dâhil her türlü sıkıntı ve azaptan korunmanın yolu ilahî mesajın ulaşmaması değil aklın kesbî işlevselliği ile insanın kendisine ve çevresine karşı sorumlu olduğunun farkındalığı ve sosyal hayatta ma‘rûfun yapılması münkerden kaçınması ile mümkün olduğu kanaatindedir (Mâtürîdî, 2005a, s. 320-1; 2005b, s. 4/191, 8/244). Kâdî’ye göre elçi ve vahiy gerekli olmakla birlikte ilahî mesaj olmasa bile insan aklıyla Allah’ı bilmek ve inanmakla mükelleftir. Allah’ın kula vacip kıldığı ilk görev; akıl yürütme/nazar olduğundan fetret dönemi de dâhil hiçbir halde Allah’ı bilme terki câiz olmaz. Evrendeki enfûsî ve afakî delilleri ışığında aklını kullanan insan yaratıcısını bulabilir, bu psikososyal güç ve motivasyonla fetret ve gafletten çıkabilir (Abdülcebbar, 2013, s. 1/70, 88).

Hz. Muhammed’den sonra bir elçi gelmeyecek olması insanlığın gelişimi ile birlikte ona kıyamete kadar değişmeyecek zikir; ilahî delilleri, kanunları ve hikmetleri hatırlatan yazılı bir kitap nüzûlü sayesinde (el-Hicr 15/9). İlke ve buyrukları anlaşıldığı takdirde zikir; Kur’an ve evrensel ilkeler kıyamete kadar nebi ve resul gibi beşîr/müjdeleyici ve nezîr/uyarıcı (Sebe 34/28; Fetih 48/28) nübüvvet işlevini sürdürecektir, itikadî sapmalar tespit edilip insanlar fetret hallerinden kendi akıl, irade ve amelleriyle çıkabileceklerdir (Mâtürîdî, 2005a, s. 308; Oral, 2022, s. 22 vd). Çünkü insan başıboş, hayat da bâtil yaratılmamıştır (Sâd 38/27; el-Kıyame 75/36). Başa gelen her musibet insanın kendisinden yani yapıp ettiklerinin sonucu olup insanın uğuru talih kuşu boynundadır (el-İsrâ 17/13; Yâsîn, 36/19; eş-Şûra, 42/30). Allah asla zulmetmez. İnsan yapıp ettikleriyle kendi nefesine zulmeder (et-Tövbe 9/70; Hûd 11/101). Resul ve nebi yükümlü olduğu gibi (el-A‘râf 7/6) fetret ehli de dâhil akıllı insan yaptıklarından, takat ve imkânı olup yapması gerekenleri yapmadıklarından da sorumlu olur (en-Nahl 16/93; ez-Zuhruf 43/44; et-Tekâsür 102/8).

Sonuç

Kelâmî düşüncede nübüvvet ve risâlet seçiminde ilahî irade ve kudreti tenzîh açısından vehbîliği savunanlar olduğu gibi insan akli, niyet, irade ve güzel ahlâk eylemlerini içeren “sâlih amel” işlemenin karşılığı kesbî olduğunu düşünenler de vardır. Her iki görüşü kapsar mahiyette nebi ve resul seçiminde Kur’an, “اصْطَفَى/ıstafa”, “اجْتَبَا/ictiba”, “أُوتِي/utiye”, “مَنَّ/menn”, “جَعَلَ/ceale”, “اخْتَر/ihtera”, “ارْتَضَى/irteda” ve “صَنَّ/sana‘a” vb. gibi kesbîlik ve vehbîliğe işaret eden iki yönlü semantik özelliğe sahip yönlendirici kavramları kullandığı anlaşılmaktadır. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar’a göre bu tür kavramlar hem ilahî irade ve kudretin önemine hem de bu göreve seçimde kulun akli, iradî, insanî ve ahlâkî çabaların önemine işaret ederler. Yaptıkları amellerin karşılığı olarak kıvamına geldiğinde ilahî irade nebi ve resul olarak *sâlihler*, *muhsinler* ve *hayırlılar* arasından süzülüp çıkarır (اصْطَفَى/ıstafa), ihtiyar eder (اخْتَر/ihtera) seçer (اجْتَبَا/ictibâ), râzî olduğu

sâlih amelîne karşılık (أُرْتَدَى/irteda) fazlından nübüvveti ve risâleti verir (أُوتِيَ/utiye), nübüvvet ve risâlet sanatını en güzel ve yararlı bir şekilde içtenlikle zevk ve estetikle yapacak sâlihler ve hayırlılardan bu liyakat ve yetenekle yetiştirileni göreve seçer (صَنَّ/sana'a), ona vahyeder ihsan edip lutfeder (مَنَّ/menn), tebliği ulaştırması için hükmeder ve görevlendirir (جَعَلَ/ceale). Nebi ve resul insanlara huzur ve mutluluğa vesile, dünya ve âhiret mükâfatanın da temeli sâlih ameli nasıl ve ne şekilde yapılacağını bizzat öğretir. Sâlih amelin kesbedilmesi sonucunda insan, Beyyine sûresi 98/7.âyette açıklanan "خَيْرُ الْبَرِيَّةِ"/yaratılmışların en hayırlısı" olur. Semantik açıdan vehb ve kesb aynı olayın iki yüzüdür, biri olmadan öbürü gerçekleşmez. Kulun kesbine karşılık Allah vehbeder. İnsanın akıllı, iradesi ve ameli olmadan vehbiliğin ve kesbiliğin bir mânası da olmaz. Rehber kişilik, örnek ve üstün karakter sahibi "üsve-i hasene" oldukları için özenle süzerek seçilmiş nebi ve rüsülün amelini örnek alan beşeriyet insanî eylem olan sâlih amel yapmakta yarışır. "وَوَيْتٌ أَقْدَامَنَا"/ayaklarımızı sabit kıl! Sırat-ı müstakîm üzere sâlih amel işlemekte iyice diret!" duâsıyla psikolojik motivasyon sağlar. Bunlar "sabıku'l-hayrât", "es-sâbikûne's-sâbikûn" "hayrû'l-beriyye" ve "mukarrebûn" ifadeleriyle nitelenir, akıl gözü *firâset* ve kalp gözü *basîret* ile ilahî gazâba dalâlete düşmeden insanlar sırat-ı müstakîm üzere hidâyette kalabilirler. Nebi seçimi Hz. Muhammed ile kapandığı için (hatm-ı nübüvvet) takvâ ve fazilet yönünden onları geçse bile insan nebi seçilmeyeceğini pekâla bilir.

Mâtürîdî, nübüvvet ve risâleti psikososyal açıdan ele alır, fert ve toplum hayatını kuşatıcı Allah'ın insanlığa nebi ve resul seçmesinin birçok hikmet içerdiğini, nübüvvet ve risâletin Rahmân yaratıcının insanlığa lütfu, hidayeti ve nimeti olduğunu vurgular. Doğruya, hakka, iyiye ve güzele ancak akıl-vahiy birlikteliği ile ulaşılabilir. Hikmet ilmüne sahip nebi ve resulün basîret ve firâset ehli insanlar olduğunu dile getiren Mâtürîdî, hikmetin irade ve çabasıyla elde ettiği insan yönünden kesbî, yaratılış yönüyle vehbî bir ilim olduğunu vurgular. Nebi ve resul seçilmelerden bile onların erdemli, hayırsever ve güzel ahlâklı olmaları hikmetiyle âlemlere üstün kılınmaları mümkündür. Nübüvvet nihaî konumda vehbî olmakla birlikte "bu göreve seçilmeden önce onların hasenât ve hayırlar kesbettikleri bilinmektedir", der. Bazı yerlerde âyetlerin (Mu'tezile ve filozofların) kesbî nübüvvet görüşünü reddettiğini söyler. Bazen de kesbî nübüvvet görüşünü destekler mahiyette nebi ve resulün bi'set öncesi huy, karakter, erdemli ahlâkî kesbî özelliklerini anlatır. Bu göreve seçilmeden önce onların akıllarını iyi yönde çalıştıran, azim ve sabır örneğini gösteren, halkın içinde bir meslek ve zanaat icra eden, alimleri ile çalışan şiddet ve zulümden kaçınan, içgüdüsel eğitimle erdemli insanî ve ahlâkî nitelik kazanarak sâlih amel işleyen cömert karakterli kişiler olduğunu açıklar.

Kâdî Abdülcebbar ise nübüvvet ile risâleti ayırır. Risâletin vehbî, nübüvvetin sâlih amelin karşılığı kesbî olduğunu söyler. Nübüvveti insanlık için *hasen*, *aslah*, *lütuf* ve İslâm'ı yaşamada hidayet için gerekli görür. Nebi ve resulün önceden nübüvvet ve risâlete seçilebilme niteliğindeki amelleri ilahî irade ve kudretin noksanlığı anlamına da gelmez. Nebi ve resullerin yaptıkları akllı ve iradî amellerini dikkate alınmadan Allah tarafından vehbî seçildiği düşüncesi onların irade ve amelinin önemsizliği ve insanî özelliklerinin olmadığını düşündürebilir. Nebiler ve resuller seçilmeden önce de yüksek ahlâk sahibi ve sâlih amel işleyen kişiler olduğu tarihi bir realitedir. Onlar, akıllarını iyi yönde çalıştıran, azim ve sabır örneğini gösteren, halkın içinde alimleri ile çalışan bir meslek icra eden, şiddet ve zulümden kaçınan, içgüdüsel eğitimle erdemli insanî ve ahlâkî nitelik kazanmış cömert karakterli kişilerdir. İstafa, ictiba, menn, sana'a, ihtera, utiye, irteda ve ceale gibi kavram ve sözcükler, insanlar arasından tertemiz fitratla yaratılmış sâlih amel işlemek suretiyle bozulmadan hanîf üzere yetişmiş en hayırlı insan vasıfları arasından ilahî iradeyle nebi ve resul seçildiğini anlatır. Kesb sürecinde vehb, vehb sürecinde kesb karşılıklı arayış ve seçime bağlıdır. Vehb ve kesb aynı şeyin iki yüzüdür. Mâtürîdî ile Kâdî'nin bakış açısı ve felsefesine göre nübüvvet ve risâleti en maslahatlı sanatla içten yapabilecek özellikleri kesbetmiş belirli bir merhaleye gelmiş yetenekli, erdemli *hayırlılar*, *muhsinler* ve *sâlihler* arasından süzülüp ilahî irade tarafından vehbî seçildiği görüşünün daha tutarlı ve isabetli olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Abdülcebbâr, K. (1959). *el-Muğnî fi ebvabi't-tevhîd*. Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-âmmeh.
- Abdülcebbâr, K. (1969). *Müteşâbihü'l-Kur'an*. Dârü'd-Türas.
- Abdülcebbâr, K. (1971). *el-Muhtasar fi usuli'd-din*. Darü'l-Hilâl.
- Abdülcebbâr, K. (2013). *Şerhu usuli'l-hamse*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Abdülcebbâr, K. (trs). *Tenzihü'l-Kur'an ani'l-metain*. Dârü'n-Nehdati'l-Hadîse.
- Akbulut, A. (1992). *Nübüvvet meselesi üzerine*. Birleşik Yayıncılık.
- Altıntaş, R. (2015). Fetret. *Kelâm el kitabı* (571-576). Grafiker Yayınları.
- Atay, H. (1993-1997). *Kur'an'a göre araştırmalar I-VII*. Atay Yayınları.
- Bâkılânî, E. M. (1987). *Kitâbü temhidü'l-evâil ve telhîsü'd-delâil*. Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.
- Barlak, M. (2018). *Kelâm'da nübüvvet tartışmaları*. Ankara Okulu Yayınları.
- Bayram, İ. (2015). İslâm düşüncesinde nübüvvetin vehbîliği-kesbîliği meselesi. *Gazi Osmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3(1), 169-198.
- Can, M. (1997). Mâtürîdî'de nübüvvet anlayışı. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cebecioğlu, E. (1997). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. Rehber Yayınları.
- Cevherî, İ. H. (1979). *es-Sihah tâcü'l-luga ve sıhahi'l-arabiyye*. Dârü'l-İlm.
- Cüceloğlu, D. (2001). *İçimizdeki biz*. Remzi Kitabevi.
- Cürcanî, S. Ş. (1997). *Kitabu't-ta'rifât*. Bahar Yayınları.
- Cüveynî, İ. H. (2010). *Kitabu'l-irşâd*. TDV Yayınları.
- Dihlevî, Ş. V. (1936). *Tefhîmâtü'l-ilâhiyye*. Meclis-i İlmî.
- Düzgün, Ş. A. (2005). Vahiy ve kelâm. *Kelâm el kitabı* (359-367). Grafiker Yayınları.
- Düzgün, Ş. A. (2015). Nübüvvetle ilişkin sorun alanları (199-210). *Hız. Nübüvvetin süresi ve kapsamı. 17-19 Ekim 2014 Çalıştay Bildiri ve Müzakere Metinleri*. Gaziantep Üniversitesi Yayınları.
- Eş'arî, E. H. (1952). *Kitabu'l-luma fi'r-redd'i ala ehli'z-zeyği ve'l-bida'*, yy.
- Eş'arî, E. H. (2019). *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfü'l-musallîn*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Ferâhîdî, H. A. (2003). *Kitâbu'l-ayn*. Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Farâbî, E. N. (1906). *Kitabü ârâ-i ehli'l-medîneti'l-fazıla*. Matbaatü's-Saade.
- Farâbî, E. N. (1964). *Kitâbü's-siyâseti'l-medeniyye*. el-Matbaatü'l-Katolikiyye.
- Gazâlî, E. H. (1994). *Mişkâtü'l-envâr*. Bedir Yayınları.
- İbn Faris, E. H. (1991). *Makâyisi'l-lüğa*. Dârü'l-Cil.
- İbn Hazm, E. M. (2017). *el-Fasl*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- İbn Manzûr, E. F. C. (1992). *Lisânu'l-Arab*. Dârü Sâdır.
- İsfahânî, R. (2012). *Müfredât fi garîbi'l-Kur'an*. Çıra Yayınları.

- Kindî, Y. İ. (1994). *Felsefî risâleler*. İz Yayıncılık.
- Mâtürîdî, E. M. (2005a). *Kitabu't-tevhid*. İSAM Yayınları.
- Mâtürîdî, E. M. (2005b). *Te'vilâtü'l-Kur'an*. Mizan Yayınevi.
- Nesefî, E. M. (2004). *Tebziratü'l-edille fi usûli'd-din*. DİB Yayınları.
- Nesefî, E. N. Ö. (2019). *et-Teysîr fi't-tefsîr*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Okuyan, M. (2013). *Kur'an-ı kerim'de çok anlamlılık*. Düşün Yayınları.
- Oral, O. (2019). Mâtürîdî ve Râzî'de ulü'l-azm peygamberlerin psikososyal nitelikleri ve ismet sorunu. *İslâmî Araştırmalar* 30(2), 298-323.
- Oral, O. (2021). Ahî Evran'a göre imanın psikososyal ahlâkî işlevi. (168-181). *Kırşehir Ahi Evran International Conference on Scientific Research. 30 November – 1-2 December, Full texts Book*. Ahi Evran Üniversitesi Yayınları.
- Oral, O. (2022). *Fetret teolojisi*. Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.
- Oral, O. (2024). Mâtürîdî ile Hüseyin Atay'a göre kitap mirascılarının inançları ve amelleri Fatır sûresi 32. âyet bağlamında. *Hakkari İlahiyat Dergisi* 4, 46-70.
- Önal, R. (2013). Kur'an'daki nebi – resul kavramlarına teolojik yaklaşım. *Kelâm araştırmaları* 11(1), 329-350.
- Öztürk, Y. N. (2014). *Kur'an'ın temel kavramları*. Yeni Boyut.
- Râzî, F. (1981). *Mefâtihu'l-gayb*. Dârü'l-Fikr.
- Râzî, F. (1987). *Metalibu'l-âliye mine'l ilmi'l-ilahî*. Dârü'l-Kütübi'l-Arabi.
- Sabri, M. (2007). *Mevkıfu'l-akl ve'l-ilm ve'l-âlem min rabbi'l-âlemîn ve ibâdihî'l-mürselîn*. Dârü't-Terbiye Su'ûd el-İslâmiyye.
- Sâbûnî, N. (2014). *el-Kifâyetu fi'l-hidâye*. Dâru İbn Hazm.
- Sarıca, A. İ. (2020). İtham ve gerçeklik arasında kesbî nübüvvet iddiaları. *Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29(2), 559-578.
- Sicistânî, E. İ. A. (1986). *Kitabu isbatü'n-nübüvvat*. Dârü'l-Meşrik.
- Şehristânî, A. (2009). *Nihayetü'l-ikdam fi ilmi'l-keîâm*. Mektebetu's-Sekâfetu'd-Diniye.
- Teftazânî, S. (2019). *Makâsıdu'l-keîâm fi akâidi'l-İslâm*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Topaloğlu, B. - Çelebi, İ. (2010). *Kelâm terimleri sözlüğü*. İSAM yayınları.
- Watt, M. (1996). *Hür irade ve kader*. Fatih Ofset.
- Zemahşerî, E. K. Ö. (2016). *el-Keşşâf*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.